

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24-26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

**A megújuló Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapköve? A
Pragmatica Sanctio alkotmánytörténeti jelentősége új
megközelítésben**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024. december 10.

Tartalomjegyzék

1. Prológus a schönbrunni kastély Nagy Galériájában	3
2. Módszertani megfontolások	4
2.1. A Pragmatica Sanctio a magyar történetírásban	5
2.2. A kutatás konkrét kérdésfelvetései, kontextusai	6
3. A Pragmatica Sanctio formai és tartalmi megközelítésben	8
3.1. Terminológiai problémafelvetések és lehetséges válaszok, avagy a Pragmatica Sanctiónak nevezett pragmatica sanctio	8
3.2. Kronológiai ellentmondások a becikkelyezés körül	13
4. Törvény vagy szerződés?	16
4.1. A Pragmatica Sanctio pozitvista és minimalista értelmezése	22
4.1.1. A pozitvista értelmezés	23
4.1.2. A minimalista értelmezés	24
5. Miért volt szükség a Pragmatica Sanctióra?	25
6. A kutatás konklúziói	31
7. Felhasznált szakirodalmi források:.....	35

1. Prológus a schönbrunni kastély Nagy Galériájában

Távol Bécs, a hajdani „császárváros” zsúfolt belvárosi negyedeitől, a Wienfluß partján fekszik „– érintetlenül az emberi üzemektől és a múlt viharaitól – [...], derűsen mosolyogva, akárcsak az első napon; ünnepi béke és isteni harmónia műve...”,¹ a schönbrunni kastély. A Habsburg-Lotaringiai-ház nyári rezidenciája kétségtelenül Mária Terézia uralkodása legjelentősebb monumentumának, mintegy a mária-tereziánus-éra kőbe öntött emlékművének tekinthető.² Ez természetesen nem az uralkodónő akaratán kívül, hanem tudatos tervezésének köszönhetően alakult így: Schönbrunn már felépítése előtt többnek szánták, mint egyszerű kastélynak, ennél fogva funkciója sem korlátozódott arra, hogy pusztán otthont adjon a dinasztia udvartartásának. Schönbrunn Mária Terézia a kora-újkori uralkodói reprezentáció egyik legkiválóbb közép-európai mestereként³ hatalmi törekvései, politikai hitvallása megtestesülésének szánta. Ugyanakkor akárcsak a művészeti alkotások általában, a rezidencia is eltérő nézetekre, adott esetben vitákra ad okot abban a tekintetben, hogy pontosan mit szimbolizál – különösen vonatkozik ez az épület központi traktusában⁴ elhelyezkedő Nagy Galéria központi mennyezetfreskójára. A Nagy Galéria mennyezete három mezőre van felosztva: jobb- és baloldalt két kisebb, középen egy nagyobb méretű freskó díszíti.⁵ A két szélső freskó kétségtelenül a császárné-királynő államreformjait jeleníti meg, e dolgotat szempontjából azonban a középső freskó bír jelentőséggel, ennek a jelentéstartalma ugyanis távolról sem ilyen kézenfekvő. Az osztrák szakirodalom előszeretettel hangoztatja, hogy ez az alkotás az osztrák *Gesamtstaat*,⁶ a *Monarchia Austriaca*,⁷ a *Habsburg Impérium*,⁸ avagy az egységes osztrák állam allegóriáját ábrázolja.⁹ Valójában ezek a mű elemzése alapján – továbbá (jog)történeti szempontból is – erősen vitatható állítások. A freskó centrumában aranytrónon ül Mária Terézia és férje, I. Ferenc német-római császár, körülöttük egymás mellett, egymástól elkülönülten a dinasztia jogara alá tartozó államok helyezkednek el megszemélyesített és/vagy szimbolikus formában: a Magyar Királyság, a Toszkán Nagyhercegség és a Milánói Hercegség, a Tiroli Grófság, a Cseh Királyság, a Sziléziai Hercegség, valamint Osztrák Németalföld.¹⁰ Az

¹ KOBALD, Karl: *Schloss Schönbrunn*. Amalthea Verlag, Zürich – Wien – Leipzig, 1924. 5.

² TELESKO, Werner: Zur Programmatik der maria-theresianischen Sommerresidenz. In: IBY, Elfriede – MADER-KRATKY, Anna (Hg.): *Schönbrunn. Die kaiserliche Sommerresidenz*. Kral Verlag, Wien, 2023. 261.

³ SERFŐZŐ Szabolcs: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. *Rubicon*, 2017/1-2. 48.

⁴ HERRE, Franz: *Mária Terézia*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 160.

⁵ IBY, Elfriede: Die zweite Umbau und Ausstattungsphase des Schlosses (1754-1765). In: IBY, Elfriede – MADER-KRATKY, Anna (Hg.): *Schönbrunn. Die kaiserliche Sommerresidenz*. Kral Verlag, Wien, 2023. 152-157.

⁶ TELESKO: i. m. 262.

⁷ TELESKO: i. m. 262., 268.

⁸ TELESKO: i. m. 268.

⁹ HERRE: i. m. 160.

¹⁰ TELESKO: i. m. 268.

utóbbi felsorolás alapján – az osztrák szerzők műértelmezését figyelembe véve – nem véletlenül támadhat erős hiányérzetünk: a freskó rengeteg mindent ábrázol, éppcsak az egységes osztrák államot nem. Még a történettudomány által egységesen Örökös Tartományokként emlegetett területek is külön-külön kerültek feltüntetésre, következésképp az alkotás inkább jelenít meg valamilyen heterogén, semmint homogén *konstrukciót*. A kérdés azonban továbbra is adott: mit ábrázol a Nagy Galéria központi mennyezetfreskója? Ennek megválaszolásához nem elegendő a fentiekhez hasonló művészettörténeti okfejtésekbe bocsátkozni, jelentős mértékben alkotmánytörténeti ismeretekre – a freskó által elméletileg ábrázolni kívánt Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapkövét jelentő Pragmatica Sanctio vizsgálatára – kell támaszkodnunk.

2. Módszertani megfontolások

Egy ekkora nagyságrendű, több évszázados historiográfiai múltra visszatekintő témakör – mint a Pragmatica Sanctio története – vizsgálatát megelőzően elengedhetetlen kutatás-módszertani lépésként jelentkezik a szakirodalom áttekintése, s ezáltal a történetírásban adódó szürke zónák, eladdig nem vagy nem kellően kimunkált történeti kontextusok feltérképezése. Mindenekelőtt le szeretném szögezni, hogy jelen tanulmány a későbbiekben részletesen kifejtett témaválasztás – ti. a Pragmatica Sanctio magyar alkotmánytörténeti jelentőségének vizsgálata – miatt okszerűen elsősorban a releváns *hazai* historiográfia analizálására törekszik, a *külföldi* álláspontok pedig elvétve, néhány egyedülálló, különleges és innovatív nézet erejéig jelennek meg. Ennek okán szükségét érzem, hogy bevezetésként, az e műben vizsgálat alá vont kontextusok (azaz a tanulmány kereteinek) vázolása előtt – a teljesség igénye nélkül – egy pillantást vessünk először arra, hogy a modern magyar történetírásban az elmúlt évtizedek, évszázadok során milyen paradigmában vizsgálták a Pragmatica Sanctiót, illetve hogyan értékelték annak szerepét a hazai és külhoni alkotmánytörténetben. A marxista történetírás részét képező szakmunkák egy-két kivételtől eltekintve nem tartoznak jelen értekezés tárgyköréhez, ugyanis azok – jórészt ideológiai okokból – szakítottak a megelőző évtizedek polgári szemléletű szakmai diskurzusainak téziseivel, s emiatt a jelenkori történetírás szemléletével sem egyeztethetők össze. Másrészt vizsgálatuk olyan dogmatikai ellentmondásokhoz vezetne, amelyek e műben szükségtelennek mutatkoznak.

2.1. A Pragmatica Sanctio a magyar történetírásban

Amennyiben el kívánunk mélyedni a Pragmatica Sanctió¹¹ érintő hazai történeti szakirodalomban, egy alapvető, lényeges megállapítást tehetünk. A vonatkozó historiográfián belül három csoport tűnik elkülöníthetőnek annak alapján, hogy az egyes szakirodalmi munkák milyen szempontból, milyen problémafelvetés mentén vizsgálják a Pragmatica Sanctio történeti jelentőségét. Egyfelől megkülönböztethető azon művek köre, amelyek a 18. század összefüggésrendszerében igyekeznek magyarázattal szolgálni mindenekelőtt a jogforrás előzményei, az elkészítéséhez vezető okok, az elfogadás folyamata és stációi, illetve – kizárólag bizonyos értelemben vett (sic!) – kudarcának okai kapcsán. A szakirodalmon belüli második csoportba azok a művek sorolhatók, amelyek a 19. század keretein belül, a korszak egyik meghatározó jogforrásaként tekintenek a Pragmatica Sanctióra, amelyből kiindulva – Deák Ferenc alkotmányjogi érvelése segítségével – tető alá hozták a kiegyezést. A Pragmatica Sanctio 1867 és 1918 közötti időszakon belüli szerepét vizsgáló, nem csekély számban készített szakmunkák tematikájukat tekintve természetesen nem kizárólag (jog)történeti, hanem az említett évtizedekben hatályos 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkeket érintő – alkotmányjogi – kérdésfelvetésekkel is foglalkoznak.¹² A Monarchia összeomlása és az azzal kapcsolatban felmerülő alkotmányos kérdések, köztük a Habsburg-háznak a magyar trónra tartott jogi igényének megalapozottsága vitákat gerjesztett a szakirodalomban (illetve ezen túlmenően a politikai életben és a közvéleményben egyaránt), amelyek nem csupán érintették a Pragmatica Sanctiót, hanem végső soron megásták annak sírját is. Az 1921. évi XLVII. törvénycikk értelmében a „pragmatica sanctio és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (Domus Austriaca) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette”,¹³ így a Monarchia „alaptörvényének” vagy „alapszerződésének” nevezett jogforrás – hozzávetőlegesen – 1 év 8 hónap híján¹⁴ 200 év „szolgálat” után bevonult a magyar

¹¹ A törvénycikkek autentikus magyar fordítását lásd ZÉTÉNYI Zsolt (szerk.): *A történeti alkotmány. Magyarországért Kulturális Egyesület*, Budapest, 2010. 269-273. A továbbiakban – bár néhol, ahol szükségesnek találtam, visszanyúltam az eredeti, latin nyelvű szöveghez – ennek a fordításnak az alapulvételével analizálom az 1723. évi I., II. és III. törvénycikkeket.

¹² A Pragmatica Sanctiót, mint hatályos jogszabályt az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt a századforduló idején érintették politikai és jogászai körökben futó viták az 1900. évi XXIV. törvénycikk kapcsán (ld. pl. FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: *A Pragmatika Sanctio és a házi törvények*. Franklin-Társulat, Budapest, 1903), amelyben Ferenc József osztrák császár és magyar király akkori trónörököse, Ferenc Ferdinánd feleségével együtt lemondó nyilatkozatot adott ki, amelyben leszármazói tekintetében lemondott az őket megillető uralkodói címekről, tisztségekről stb. (1900. évi XXIV. törvénycikk, ld. *Budapesti Közlöny*, 1900/282. 1.)

¹³ ZÉTÉNYI: i. m. 546.

¹⁴ Az 1723. évi törvénycikkeknek a király nevében Gundaker Thomas Starhemberg gróf segédkezésével történt „joghatalyú kihirdetésére” (CSEKEY István: A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről. In: FEJÉRPATAKY László [szerk.]: *Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből*. MTA, Budapest, 1916. 349-434.]; 385.) a rendek előtt 1723. július 2-án került sor (ld. THALLÓCZY Lajos: Az 1722/3. magyar országgyűlés törvényeinek

alkotmánytörténet panteonjába. A Pragmatica Sanctiót analizáló szakirodalmi források harmadik, egyben utolsó csoportja ebben az 1918 novemberétől az 1920-as évek első éveig terjedő időszak politika-, illetve jogtörténetében vizsgálja az 1723. évi törvénycikkek történeti jelentőségét.

E rövid historiográfiai áttekintés alapján megállapítható, hogy a Pragmatica Sanctio a magyar történetírásán belül sajátosan Janus-arcú alkotmánytörténeti fogalomként jelentkezik. A 18. század kontextusában elsősorban a nőági örökösödést garantáló, s csupán másodsorban a Monarchián belül „alaptörvényi” jelentőségű jogszabályként tekintenek rá. Ezzel ellentétesen a 19. század története tekintetében egy másik tendencia figyelhető meg: az 1723. évi törvénycikkeket az 1867. évi XII. törvénycikk mellett, illetve pontosabban utóbbi előzményeként az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság államjogi kapcsolatát rendező legfontosabb jogforrások egyikeként tartják számon, a trónöröklés jogi rendje aktualitását vesztett kérdésként pedig messzemenően háttérbe szorul. Az 1918-1921 közötti időszakot illetően ismét a trónöröklés kérdése kerül előtérbe, de megint más szempontból, mint a 18. század keretei között, inkább a Habsburg-Lotaringiai-ház és Magyarország közötti jogi kötelék kapcsán.

2.2. A kutatás konkrét kérdésfelvetései, kontextusai

Jelen tanulmányban közvetíteni szeretnék a fenti narratívák között, nem szembefordulva azokkal, hanem kiegészítve, strukturálva az eddigi (jog)történeti véleményeket, új megközelítésben, merőben más kérdések mentén értékelve a Pragmatica Sanctio magyar alkotmánytörténeti jelentőségét a 18. század keretei között. Ennek során az interdiszciplinaritás, a tudományterületek közötti párbeszéd jegyében a jogtörténet- és az általános történettudomány között tudástranszferre törekszem ezek ismeretanyagának ötvözésével. Ezen kívül úgy vélem, hogy önmagában a téma *aktualitásának* kérdése is önálló értelmezést igényel e dolgozat kontextusában. A tavalyi évben a Pragmatica Sanctio elfogadásának 300 éves jubileuma jelentős mértékben megmozgatta a múltkutatók közösségét: az ország egyes egyetemein emlékkonferenciákat tartottak, valamint megjelent több új tanulmány is e témakörben. Az aktualitás azonban nem csupán egy évfordulóban ragadható meg. Meggyőződésem szerint egy téma tudományos szempontból mindaddig aktuálisnak tekinthető, amíg vannak ahhoz kapcsolódó olyan problémák vagy kérdésfelvetések, amelyek megoldását, megválaszolását az

közzétételéről. *Századok*, 1897/8. 673-687.; 678.). Az 1921. évi XLVII. törvénycikk 4. §-a értelmében kihirdetése napján (ld. ZÉTÉNYI: i. m. 546.), azaz 1921. november 6-án lépett hatályba.

eddiggi kutatások elmulasztották, vagy olyan összefüggés(rendszer)ek, amelyek még nem kerültek megvilágításra. A Pragmatica Sanctio kapcsán számos kérdést, összefüggést ilyennek ítélt meg, ide értve mindenekelőtt a Pragmatica Sanctio jogforrási jellegét, a „Habsburg Monarchia” államszerkezetében betöltött jelentőségét, illetve a Habsburg-ház hatalmi súlypontváltozásában játszott szerepét. E három közül különösen a másodikat tartom olyan problémának, amelynek a jogtörténetírásnak hosszútávon több figyelmet volna érdemes szentelnie annak a kérdéskörnek a részeként, amely a – közkeletűen Habsburg Monarchiaként emlegetett – Habsburg-ház jogára alatt tömörülő államhalmaz államszerkezetének, illetőleg az arról eladdig kialakult (jog)történeti tudás jogtörténeti szempontú (felül)vizsgálatát célozza.

Ami a jelen dolgozat tárgyát képező kérdéseket illeti, a kutatás során leginkább annak gondolata foglalkoztatott, hogy lehetséges-e, illetve *érdemes-e* a 18. század keretei között egymagában vizsgálni a Pragmatica Sanctiót, úgymint *magyar* törvénycikkben manifesztálódó, *hazai jogforrást*, vagy célszerű inkább szélesebb, nemzetközi összefüggésrendszerben látni és láttatni azt? Ennek megválaszolása érdekében a dolgozatban először arra keresem a választ, hogy jogtörténeti, jogforrási értelemben mit értünk „Pragmatica Sanctio” alatt, továbbá törvénynek, alapszerződésnek, vagy alaptörvénynek tekinthető-e, illetve létezik-e „magyar”, „osztrák” stb. Pragmatica Sanctio. Ugyanakkor úgy vélem, a Pragmatica Sanctio alkotmánytörténeti szerepét, súlyát akkor érthetjük meg igazán – s álláspontom szerint ez hiányzik leginkább a vonatkozó hazai szakirodalomból –, hogyha a kutatási perspektívánkat szélesebbre vonjuk, s tudatosan igyekszünk tágabb kontextusokban gondolkodni. Mindenekelőtt egy, már sokszor felvetett kérdést kell szem előtt tartanunk: miért volt szüksége a Habsburgoknak, különösen VI. (III.) Károlynak, a „Napcsászárnak”¹⁵ a Pragmatica Sanctio megalkotására és elfogad(tat)ására? Jóllehet a (jog)történettudományban számos erre vonatkozó, egymással korreláló nézettel találkozhatunk, meg kell állapítani, hogy a hazai történetírás eladdig elmulasztotta azt, hogy éles különbséget tegyen a Pragmatica Sanctio politikai és jogi vetülete között. Politikai célját és oldalát alapvetően az jelentette, hogy a „Habsburg Monarchiát”, mint nagyhatalmi konstrukciót az európai hatalmi politika terepén konzerválja a nőági trónöröklés európai uralkodók általi elismerésével. Ez azonban inkább politikai, kevésbé jogi kötelezettséget rótt rájuk, aminek a betartása saját tisztességüktől függött, s ha érdekeik kívánták, bármikor felrúgták e megállapodást. Ezzel a bécsi udvarban is tisztában voltak,¹⁶ ennek ellenére mégsem

¹⁵ HERRE: i. m. 12.

¹⁶ Savoyai Eugén herceg 1736-ban így vélekedett: „A Pragmatica Sanctio csak akkor érvényesülhet, ha az államnak megvan mind a politikai, *mind a katonai ereje* ahhoz, hogy alkalmazza” (HERRE: i. m. 30.). Éppen a katonai erőnek volt híján a Habsburg Monarchia az 1730-as évek végén az orosz-oszmán háborúban való kudarcos részvétel következtében, amely azon túl, hogy gazdaságilag kimerítette a Monarchiát, tekintélyét is jelentősen csorbitotta

törődtek azzal, hogy hogyan *szerezzenek érvényt* a Pragmatica Sanctiónak Európában, s emiatt utóbbi – az osztrák örökösödési háború felől nézve – vitathatatlanul kudarcot vallott, a történetírás pedig jellemzően e kudarcra emlékeztet a Pragmatica Sanctióval kapcsolatban, legalábbis a 18. század történetét illetően. Jogi szempontból ellenben kétségtelenül sikertörténetként tekinthetünk rá, amely célját elérte, ennek okaira kívánok a következőkben rámutatni. Jelen műben elsősorban a Pragmatica Sanctio jogtörténeti jelentőségére fókuszálok, tételgondolatként megfogalmazva azt, hogy az egy sikeres jogalkotási folyamat szüleményeként értékelhető, s a dokumentum politikai előzményeire csupán a legszükségesebb mértékben térek ki. E vizsgálat során először úgy vélem, magyarázatra szorul, hogy mit értünk formai (jogforrási) és tartalmi értelemben Pragmatica Sanctio alatt.

A dolgozat módszertani alapvetéseinek zárásaként szeretném leszögezni, hogy kutatómunkám során semmilyen formában nem vettem igénybe mesterséges intelligencia segítségét. A műben szereplő, német nyelvű szövegek magyar fordítása saját munkám. Kijelentem egyúttal, hogy a dolgozat megírása során betartottam a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény szabályait, illetőleg az OTDT által a hivatkozások és az idézések tekintetében előírt szabályokat.

3. A Pragmatica Sanctio formai és tartalmi megközelítésben

3.1. Terminológiai problémafelvetések és lehetséges válaszok, avagy a Pragmatica Sanctiónak nevezett *pragmatica sanctio*

Mit értünk Pragmatica Sanctio alatt? Adekvát-e ez a „nagybetűs” megnevezés? A – hazai és külföldi – szakirodalom nem képvisel maradéktalanul egységes álláspontot ebben a kérdésben. A ’pragmatica sanctio’ kifejezést jellemzően „örök érvényű törvényként”,¹⁷ „örök érvényű szerződésként”,¹⁸ „törvényes megerősítésként”¹⁹ fordítják, de közismert a „gyakorlati rendezés”²⁰ interpretáció is. Ezek *lényegében* megfelelő, ugyanakkor pontatlan megközelítések,

Európában (ld. KÖKÉNYESI Zsolt: Mária Terézia trónra lép. In: LACZÓ Ferenc – VADAS András – VARGA Bálint (szerk.): *Magyarország globális története – A kezdetektől 1868-ig*. Corvina, Budapest, 2023. 362.).

¹⁷ KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711-1914*. Kronosz, Pécs, 2021. 29. E tekintetben fontos továbbá utalni Eckhart Ferenc azon megállapítására, hogy már a kortársak körében is megjelent ez az értelmezés, Mária Terézia 1754. április 3-án kelt végrendelete ugyanis a Pragmatica Sanctiót „meg nem változtatható törvényként” említette (ld. ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotaringiai Ház családi törvénye*. MTA, Budapest, 1929. 43.).

¹⁸ IFJ. BARTA János: *Újjáépítés és modernizáció. Új remények a kétfejű sas árnyékában. 1699-1795*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2020. 34.

¹⁹ SZABÓ PÁL Csaba: *A magyar állam története 1711-2006*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006. 5.

²⁰ KÉPES György: 310 éves az osztrák Pragmatica Sanctio. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7626/Kepes-Gyorgy-pragmatica-sanctio-310.pdf> (letöltés ideje: 2024. 11. 18.) 1.; GEBEI Sándor: A *Pragmatica Sanctio* törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle*, 2024/2. 251.

jogtörténeti szempontból kifogásolhatók. Ahhoz, hogy a 'pragmatica sanctio' kifejezés eredeti jelentéstartalmának megismerésére, rekonstruálására kísérletet tegyünk, mindenekelőtt semlegesítenünk kell azt az elmúlt évszázadok során hozzá tapasztott jelentéstartalomtól – anélkül azonban, hogy etimológiai vizsgálódásokba bocsátkoznánk. Ezért terjedelmi okokból csupán egyetlen, 18. századi szerző meglátásain keresztül igyekszem *illusztrálni*, milyen jelentéstartalmat *társíthattak* e kifejezéshez a kortársak „a” Pragmatica Sanctio megalkotásának, elfogadásának és kihirdetésének időszakában. Johann Hübner német polihisztor 1711-ben megjelent lexikonjában a következőképp magyarázza a pragmatica sanctio kifejezést: „[A] Pragmaticae Sanctiones az egyházi és állami ügyekben egyaránt az általános jólét megőrzéséhez szükséges fontos ügyekről szóló ediktumok vagy általános leiratok, amelyeket a legfelsőbb tanácstestületek bocsátanak ki.”²¹ Hübner értelmezésében tehát a pragmatica sanctio elnevezés alatt olyan jogforrások értendők, amelyek kiemelt jelentőségű kérdéseket szabályoznak, s bár Hübner kibocsátó szervként tanácstestületeket („Raths-Collegiis”²²) jelöl meg, megállapítását konkrét államtól függetlenül, kiterjesztőleg valamennyi legmagasabb szintű állami intézményre – különösen magára az uralkodóra is – vonatkoztathatjuk. Mai viszonyok között a pragmaticae sanctiones a sarkalatos törvényeknek feleltethetők meg, amelyek a rájuk vonatkozó speciális eljárási szabályokon kívül a különféle jogszabályok sorából az általuk szabályozott életviszonyok társadalmi jelentősége okán emelkednek ki. Érdekes különben az a jogalkotói cél, amelyet Hübner e jogforrásnak tulajdonít. Az „általános jólét megőrzése” olyan heterogén (jogi) kategória, amelynek a sokszínűségét a szerző példákkal is igyekszik érzékeltetni. E körbe tartozóként említi például az 1598-ban IV. Henrik francia király által kiadott nantes-i ediktumot, „amely a protestánsoknak meghatározott helyeken istentiszteletük gyakorlásának szabadságát *örök időkre* biztosította.”²³ Ugyan az 'örök időkre' fordulatot Hübner kihagyta (vagy kifelejtette?) magából a pragmatica sanctio definíciójából, a fenti, illetve a következőkben ismertetett példákból mégis arra következtethetünk, hogy a pragmaticae sanctiones alkotói és kibocsátói a jogi normában szabályozott életviszony(oka)t örök, vagy legalábbis hosszú időre igyekeztek rendezni. Az utóbbi szófordulat némileg igazolja azokat a mai történetírásban élő, már említett álláspontokat, amelyek a VI. (III.) Károly-féle Pragmatica Sanctio nevét örök érvényű törvényként vagy szerződésként fordítják. A „törvényes megerősítés” viszont sem keletkezéstörténeti, sem

²¹ HÜBNER, Johann: *Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexikon*. Johann Friderich Gleditsch und Sohn, Leipzig, 1711. 1130.

²² HÜBNER: i. m. 1130.

²³ HÜBNER: i. m. 1130.

tartalmi szempontból nem tűnik a dokumentum elnevezése megfelelő fordításának. Visszatérve Hübner megállapításaira, a szerző a *pragmaticae sanctiones* közé sorolja egyebek mellett a modern történettudományban gyakran a Szent Római Birodalom „alaptörvényének” nevezett, IV. Károly császár által kiadott német Aranybullát, illetőleg az 1555-ben, Augsburgban született vallásbékét. Előbbi alkotmányjogi, utóbbi vallásügyi szempontból bírt kiemelkedő jelentőséggel. A *pragmaticae sanctiones* által szabályozott tárgykörök változatossága a szerző által rögzített példák alapján tehát vitathatatlan. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a 18. századi európai államokban a legritkább esetben készültek mérvadó jogszabályok különböző tanácstestületek nevében, ehelyett jellemzően az uralkodó nevében bocsáttattak ki.²⁴ Szemléletesen hívja fel a figyelmet Wilhelm Brauner osztrák jogtörténész arra, hogy a ’*pragmatica sanctio*’ kifejezés a kora-újkor közjogászai és politikusai szemében alapvetően egy jogforrástípust jelölt: „[a dinasztia nőnemű tagjai öröklésének] kérdését tisztázandó, VI. Károly 1713-ban a több okiratból álló »*pactumot*«²⁵ ünnepélyesen nyilvánosságra hozatta, s mindet »*lex fundamentalissá*«, illetve *pragmatica sanctio*vá minősítette, amelyek konkrét megjelölés végett »a« *Pragmatica Sanctio*vá váltak.”²⁶

Különös tendencia figyelhető meg a magyar történetírásban a VI. (III.) Károly-féle *Pragmatica Sanctio* elnevezése kapcsán. Amíg ugyanis a 19. század és a 20. század első évtizedei közötti időszakban következtelenül, kis-, illetve nagybetűkkel egyaránt használták e terminus technicust, addig a 20. század második felétől kezdve határozottan tulajdonnévként, nagy kezdőbetűkkel írták és írják e jogforrás nevét. Ez a változás számos feltételezésre ad okot. Valószínű, hogy a 19. század végén és a 20. század elején latens módon még mindig élt az a 18. századi eredetű felfogás, hogy az 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkek – inkább együttesen, mint külön-külön – maguk is *pragmatica sanctio*ók, azaz megkülönböztetett jelentőségű, mai kifejezéssel ún. sarkalatos törvények voltak, de nem mindig együttesen e három törvénycikket nevezték *Pragmatica Sanctio*nak. Még 1935-ben is Szekfű Gyula módszeresen kisbetűvel hivatkozott e „törvénycikk-csomagra”,²⁷ jóllehet ő lényegesen másként magyarázta a *pragmatica sanctio* elnevezést, mint más történészek. Magát a latin kifejezést spanyol eredetűnek tekintette, s az osztrák Habsburg-házon belüli örökösödés szabályozásának módja mögött spanyol kölcsönhatást feltételezett. Álláspontja szerint a spanyol királyi udvarban nevezték *pragmatica sanctio*nak azokat a politikailag és jogilag egyaránt jelentős

²⁴ Gondoljunk például a korabeli pátensek, királyi rendeletek, oklevelek stb. bevezető soraira.

²⁵ Az 1703-ban kötött *pactum mutuae cessionis et successionis*.

²⁶ BRAUNER, Wilhelm: *Geschichte der österreichischen Staaten. Ein Grundriß*. Karolinger Verlag, 2019. 95.

²⁷ HÓMAN Bálint -SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet, VI. könyv: A tizenennyolcadik század*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 332-338.

nyilatkozatokat, amelyeket a király legszűkebb tanácsadó testülete előtt hirdettek ki, s amely tartalmilag jellemzően trónöröklési igényről való lemondást foglalt magában.²⁸ Ez a hipotézis abból a szempontból igazolhatónak tűnik, hogy VI. (III.) Károly életvezetésében és udvartartásában egyértelműen kimutatható a spanyol királyi udvari hagyományok hatása, különösen a teátrális, szigorú és rendkívül részletesen szabályozott spanyol udvari etikett vonatkozásában. Alfred von Arneth, a Habsburg-dinasztia és a bécsi udvar 18. századi történetének mai napig meghatározó kutatója mutatott rá arra, hogy Károly identitástudatára és önértelmezésére mily komoly hatást gyakorolt az, hogy a spanyol trón örökösének I. Lipót őt jelölte ki. Trónigénye érvényesítésében vallott kudarcába sokáig – *de iure* a spanyol trónigényről V. (Bourbon) Fülöp javára való lemondását tartalmazó okirat 1725. április 30-án általa történt aláírásáig,²⁹ *de facto* élete végéig – képtelen volt belenyugodni. Arneth ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „[Károly] Ifjúkorában minden [...] cselekedete arra irányult, hogy megszerezze magának Spanyolország koronáját. Oly vakmerően adta át magát e törekvésnek, hogy ha egyedül rajta múlt volna, és követhette volna érzelmeit, szívesen lemondott volna a császári koronáról, az osztrák és magyar tartományok birtoklásáról, hogy Spanyolországban maradhasson, és betöltse ezen ország trónját.”³⁰

Az 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkek megnevezésének „helyesírása” csak a 20. század második felében tisztult le, immáron tulajdonnévként, nagybetűvel. Utóbbi azonban egyfelől a fentiekben rögzített jogtörténeti okok miatt kifogásolható – ti. azért, mert e latin kifejezés a 18. századi (német és spanyol) jogi terminológiában egy jogforrástípust, s nem egy konkrét jogi dokumentumot jelölt. Másfelől az elnevezés adekvát vagy inadkevát volta annak is függvénye, hogy tartalmilag pontosan mit értünk a „nagybetűs” Pragmatica Sanctio alatt. Ezzel a kérdéskörrel eladdig sem a külföldi, sem a hazai szakirodalomban nem foglalkoztak elvi éllel. Hagyományosan magát a VI. (III.) Károly által bevezetett – inkább megújított – trónöröklési rendet és ezek jogszabályi (jellemzően törvényi szintű) manifestációját nevezik Pragmatica Sanctiónak. Azonban rá kell mutatni arra, hogy külön „nemzeti” Pragmatica Sanctiók megkülönböztetése jogtörténeti szempontból értelmezhetetlen. Kétségtelen, hogy a VI. (III.) Károly által kihirdetett trónöröklési – és a Habsburgok jogara alatt csoportosuló államalakulatok³¹ közötti jogi köteléket első alkalommal rendező, további alkotmányjogi –

²⁸ HÓMAN-SZEKFÜ: i. m. 332-333.

²⁹ IFJ. BARTA János: *Mária Terézia*. Gondolat, Budapest, 1988. 22.

³⁰ ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia's erste Regierungsjahre. Erste Band 1740-1741*. Gedruckt von Wilhelm Braumüller, Wien, 1863. 4.

³¹ Ennek kapcsán szemléletes Thomas Winkelbauer osztrák történész meglátása, aki a Habsburg Monarchiát „rendi államok monarchikus uniói alkotta monarchikus uniónak és különböző tartományokból összeálló államok összetett

szabályokat a Habsburg Monarchián belüli államok ország-, illetve tartományi gyűlései egyesével fogadták el és cikkelyezték be. Ugyanakkor ezen jogszabályok jogi lényegüket tekintve apróbb különbségek ellenére – ilyen volt például a magyar törvénycikkekben a szabad királyválasztási jog fenntartása (1723. évi II. tc. 11. §³²) – megegyeztek, s legfeljebb szóhasználatuk, szövegszerkesztésük, illetőleg fogalmazásmódjuk vonatkozásában tértek el egymástól. Ez azonban nem volt véletlen, elvégre az uralkodónak és tanácsadónak éppen az volt a törekvése e rendelkezések törvénybe iktatásával, hogy egy olyan egységes öröklési szabályozást vezessenek be a Habsburg Monarchia tagországaiban, amely azon túl, hogy egy adott államon belül garantálta a dinasztia hatalmi kontinuitását, egyben belső jogi norma formájában kinyilvánította az adott államnak az államkonglomerátum többi országával vállalt közösségét az öröklés tekintetében. Ennek a szabályozásnak pedig fő csapásvonaláiban és legfontosabb pontjaiban feltétlenül egységesnek kellett lennie valamennyi tagállamban. A bécsi udvar ugyanis így tudta – legalábbis a Pragmatica Sanctio pozitivista értelmezése alapján – a rendi-képviselői szervek bevonásával és egyetértésével, tehát békés és jogszerű eszközökkel elérni azt, hogy a tagállamok maguk deklarálják a Habsburg Monarchia, mint államközösség, azaz jogi konstrukció – közvetett – létrejöttét azáltal, hogy elismerték ezen entitás feloszthatatlan és elválaszthatatlan egységét (együtt-birtoklását), következésképpen hűségüket is az összetartozást szó szerint megtestesítő uralkodóhoz.³³ Tartalmilag tehát kronológiai értelemben, a törvénybe iktatás eltérő időpontjai alapján tehetünk különbséget „nemzeti”, azaz pl. osztrák, magyar, erdélyi stb. Pragmatica Sanctiók között. Tágabb, szupranacionális vagy absztrakt (konkrét államtól független) értelemben a Monarchia tagállamaiban közös, VI. (III.) Károly által meghatározott és az 1713. április 19-én nyilvánosságra hozott,³⁴ illetve ezzel egyidejűleg módosított örökösödési szerződésben gyökerező trónöröklési és alkotmányjogi szabályokat nevezhetjük együttesen, „nagybetűvel” Pragmatica Sanctiónak.³⁵ Ezzel szemben szűkebb, konkrét, territoriális kontextusban maguk az e közös szabályokat rögzítő jogforrások minősültek – legalábbis Hübner definíciójára támaszkodva – *pragmatica sanctiónak*. Ezzel összefüggésben ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a magyar (!) alkotmánytörténetben Pragmatica Sanctio alatt hagyományosan az 1723. évi I.-II.-III. törvénycikkeket, „mint egy

államának” titulálta (ld. PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 84.).

³² ZÉTÉNYI: i. m. 272-273.

³³ Ebben az értelemben nem konkrétan VI. (III.) Károlyhoz, hanem az uralkodóhoz, mint konkrét személytől független intézményhez, tehát lényegében a Habsburg-dinasztiához való hűségükre vállaltak alkotmányos kötelezettséget.

³⁴ IFJ. BARTA (1988): i. m. 19.

³⁵ A továbbiakban a 'Pragmatica Sanctio' kifejezést én is ezzel a jelentéstartalommal használom.

szerves, összefüggő törvényalkotási tény [értik – a Szerző (a továbbiakban: Sz.)], a melynek egyes részeit, noha azok külön törvénycikkelyekbe vannak is foglalva, egymástól elválasztani és külön törvényalkotási egészekként felfogni nem lehet, mert egyik a másikból indul ki, egyik a másiknak folyománya.”³⁶ Ebben az utóbbiakban szemléltetett, hagyományos, magyar alkotmánytörténeti megközelítésben helytálló lehet a „nagybetűs” Pragmatica Sanctio megnevezés, ugyanis ez ugyanazt juttatja kifejezésre, amit a Pragmatica Sanctio, mint absztrakt fogalom: azt, hogy e törvénycikkek, mint egységes, egymással összetartozó jogszabályok a VI. (III.) Károly nevéhez fűződő, dinasztikus trónöröklési és alkotmányjogi szabályokat tartalmazzák. Mi több, ez az elnevezés intertextualitásként értékelhető a magyar törvénycikkek és a Habsburg-ház 1713-ban nyilvánosságra hozott örökösödési szabályzatának jegyzőkönyve között, utóbbi lapjának fejrészére ugyanis a „pragmatica sanctio” feliratot írták, s valószínűleg emiatt vált közismertté ezen a néven a dokumentum.³⁷

3.2. Kronológiai ellentmondások a becikkelyezés körül

E fejezet zárásként úgy vélem, érdemes áttekinteni a Pragmatica Sanctio elfogadásának folyamatát a Habsburgok uralma alá tartozó tartományokban, ez ugyanis kiválóan szemlélteti az érintett államokon belüli, részben működő, részben csupán névlegessé vált alkotmányos-politikai intézmények sokaságát. Másfelől kutatásom során arra a – hazai történetírásban eladdig páratlan – következtetésre jutottam, hogy a becikkelyezés kronológiai sorrendjére vonatkozó konszenzus hiányzik a (jog)történettudományból. Ezen anomáliát kívánom szemléltetni a következőkben néhány történészi/jogtörténészi állásponton keresztül. „1720-ban a cseh országgyűlés, a stájer, karintiai, krajnai, tiroli tartománygyűlések, az erdélyi országgyűlés; 1721-ben az alsó- és felső ausztriai tartományok bölintottak rá. A dinasztia egyik utolsó országaként Magyarország nyilvánította ki egyetértését 1722-ben (az 1723. évi 1-3. törvénycikkekben), majd 1723-ban a németalföldi, 1725-ben a lombardiai rendi gyűlések is igent mondtak” – vélekedik Mezey Barna.³⁸ Ezt kiegészíthetjük Franz D. Häberlin 1746-ban megjelent, s a Pragmatica Sanctio keletkezéstörténetét, illetve annak törvénybe iktatásától számított utóéletét tárgyaló műve alapján a trónöröklési rendnek a sziléziai rendek általi, 1720. október 21-én történt elfogadásával. Hozzá kell tenni továbbá, hogy Häberlin Mezey, illetve az általa hivatkozott Gonda-Niederhauser mű álláspontjától eltérően határozottan úgy vélte, hogy

³⁶ FERDINANDY – SCHILLER: i. m. 7.

³⁷ IFJ. BARTA (1988): i. m. 19.

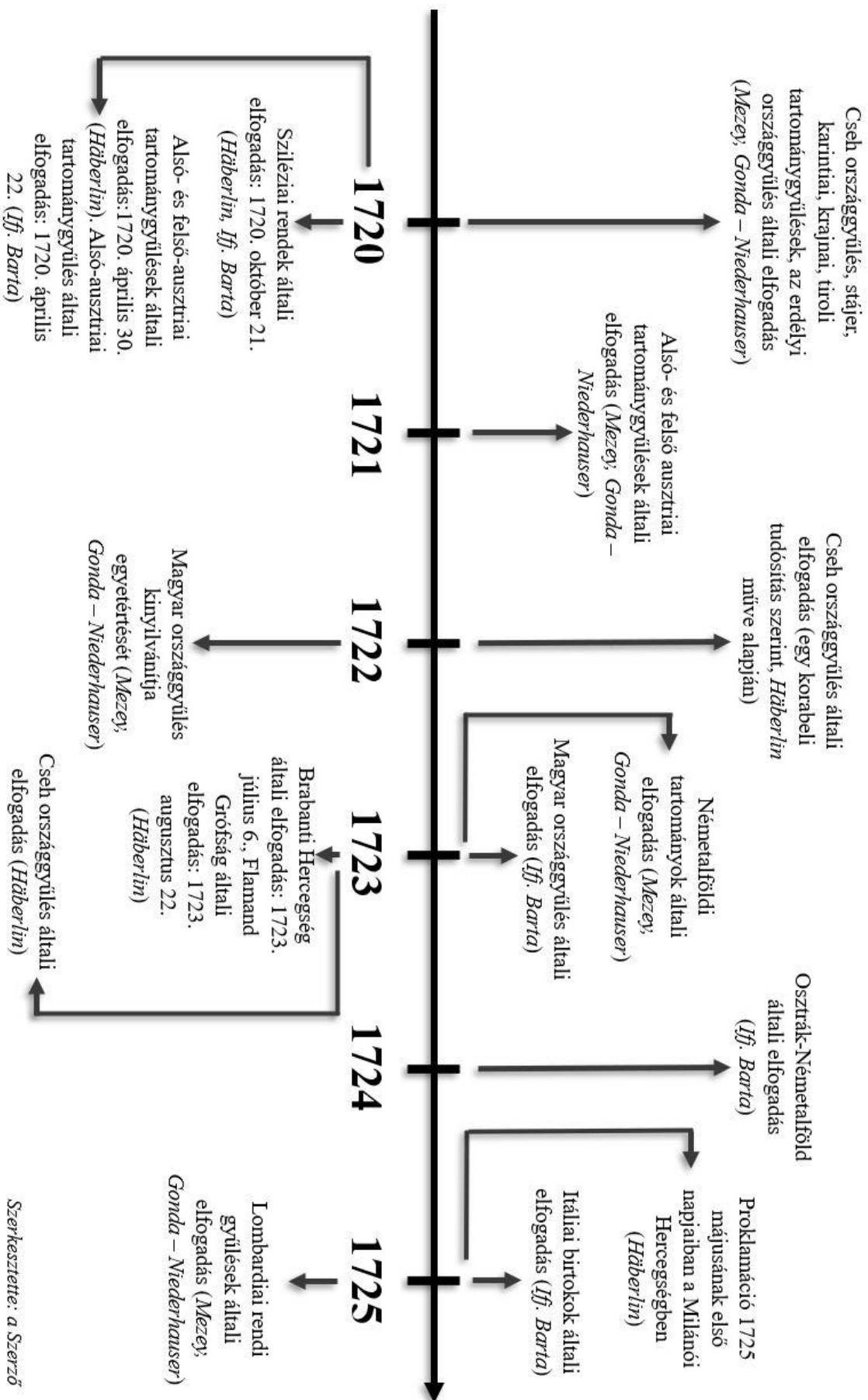
³⁸ MEZEY Barna: A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány. *Századok*, 2023/3. 505-506., illetve az általa idézett GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat, Budapest, 1987. 109.

a cseh rendek a Pragmatica Sanctiót egy korabeli tudósítással (!) ellentétben nem 1722-ben, hanem röviddel Károly cseh királlyá koronázása előtt, 1723-ban fogadták el. Másfelől ő a Pragmatica Sanctiónak az alsó- és felső-ausztriai rendek általi akceptálását 1720. április 30-ra datálja. Ezen túlmenően a Pragmatica Sanctio németalföldi elfogadásának folyamatát is bemutatja – beszámolója szerint a Brabanti Hercegség Brüsszelben egybegyűlt rendjei 1723. július 6-án, majd augusztus 22-én a Flamand Grófság rendjei genti tartományi gyűlésükön vetették alá magukat a módosított trónöröklési rendnek. A Milánói Hercegségben Häberlin szerint nem a rendek fogadták el a Pragmatica Sanctiót, hanem azt gróf Colloredo milánói helytartó VI. (III.) Károly utasítása alapján 1725. májusának első napjaiban proklamálta.³⁹ A magyar történetírásból még egyetlen történész, Ifj. Barta János álláspontját emelném ki a kérdésben, ő ugyanis a fent vázolt nézeteket részben ötvözi, részben másként datálja a becikkelyezési mozzanatok. Szerinte „Alsó-Ausztria rendi gyűlése 1720. április 22-én fogadta el a Pragmatica Sanctiót, s még ugyanazon évben a sziléziai rendek, majd Csehország, Krajna, Karintia, Stájerország és a többi osztrák tartomány is csatlakozott hozzájuk. A magyar rendek az 1722/23-i országgyűlésen iktatták törvénybe mind a nőági örökösödést, mind a birodalom feloszthatatlanságát. Legkésőbb került sor az elfogadtatására a spanyol örökségből nyert tartományokban: Osztrák-Németalföldön (1724) és az itáliai birtokokon (1725).”⁴⁰ A fentiek tükrében a kronológiai ellentmondások ellenére is egyértelmű, hogy a Magyar Királyság a Habsburgok uralma alatt álló államok között – egyes szakirodalmi álláspontokkal ellentétben⁴¹ – nem utolsóként akceptálta a Pragmatica Sanctióban foglalt jogelveket. Annak megválaszolása viszont, hogy mi okozza ezt az egyet nem értést a történetírásban a Pragmatica Sanctio különböző, Habsburg-uralom alatt álló tartományok általi elfogadásának időpontja kapcsán, önálló kutatás tárgyát kell, hogy képezze, jelen dolgozat tárgyköre ugyanis erre már nem terjed ki.

³⁹ HÄBERLIN, Franz Dominicus: *Abriß einer umständlichen Historie Der Pragmatischen Sanktion Von deren Errichtung bis auf den Todt Kayser Carls VI.* Gedruckt bey Paul Dieterich Schnorm, Helmstädt, 1746. 10-13.

⁴⁰ IFJ. BARTA (1988): i. m. 21-22.

⁴¹ Ld. pl. TÓTH Lőrincz: Bevezetés. III. Károly uralkodása. A pragmatica sanctio. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1657-1740. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici. Milleniumi emlékkiadás* 6. Franklin-Társulat, Budapest, 1900. 370.; MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század.* Gondolat, Budapest, 2021. 36.

1. ábra

4. Törvény vagy szerződés?

A Pragmatica Sanctiót érintő terminológiai problémafelvetések mellett lehetetlen nem kitérni egy olyan kérdéskörre, amely a magyar jogtörténészek és alkotmányjogászok körében a 20. század első harmadában merült fel, s amely a Pragmatica Sanctio tartalmi mibenlétének tisztázásához is szükséges. Az kétségtelen, hogy – Ferdinandy már idézett megállapítására visszautalva – a magyar alkotmánytörténetben Pragmatica Sanctio alatt hagyományosan az 1723. évi I.-II.-III. törvénycikkeket együttesen értették, viszont egyesekben felmerült az a kérdés, hogy az e jogszabályokban rögzített rendelkezések jogforrási értelemben minek tekinthetők. Annak, aminek formai szempontból tekintendők: törvénycikkeknek? Vagy talán a Habsburg-ház és a magyar nemzet közötti „kötésnek”, azaz valamiféle szerződésnek? Semmi meglepőt nem találhatunk abban, hogy az utóbbi „kontraktuális” nézet kevés visszhangra talált a magyar szakirodalomban. Jóllehet a magyar történeti alkotmány sem volt önellentmondásoktól mentes ebben a tekintetben, ugyanis bár csírájában, de magában hordozta annak az elméleti-dogmatikai vitának a magját, amely végül a 19. század utolsó éveiben ténylegesen kibontakozott. Az 1867. évi XII. tc. ugyanis az előbeszédben, illetve az 1. § és a 2. §-ban egyaránt *alapszerződésnek* nevezte „a pragmatica sanctiót”.⁴² Ez a megfogalmazás azonban számos kérdést vet fel. Ha ugyanis a Pragmatica Sanctiót szerződésként fogjuk fel, az egyidejűleg a Habsburg-ház és a magyar rendek közötti, egyeztetés útján létrejött, a dinasztia trónöröklésének szabályozását tartalmazó korábbi törvénycikkek⁴³ jogi minősítésének megkérdőjelezését is maga után vonná. Ez azonban jogtörténeti szempontból semmiképp sem tartható álláspont. Sem az 1547-es, sem az 1687-es országgyűlés alkalmával nem volt szó szerződéskötésről. Nem is lehetett volna, hiszen a trónöröklés kérdésére mindkét rendi gyűlés során egy alapvető alkotmányos jelentőségű, belső jogi kérdésként tekintettek. Az akkor trónon ülő magyar király az e kérdés eldöntése tekintetében hatáskörrel rendelkező alkotmányos szerv, az országgyűlés keretében egyezett meg a magyar rendekkel a Habsburg-ház öröklési jogának törvénycikkbe iktatásáról – tehát a jogtörténeti szakirodalomban törvényalkotásnak nevezett (minősített) tárgyalási folyamat végeredménye nem szerződés, azaz magánjogi, hanem egy közjogi jogforrás, törvénycikk lett mind 1547-ben, mind 1687-ben, s 1723-ban egyaránt. Ennek fényében határozottan meglepő, hogy napjaink hazai (jog)történetírásában is akadnak olyan nézetek, amelyek minden további nélkül szerződésnek minősítik e jogforrást. Tóth Noémi Nóra

⁴² Kisbetűvel! Ld. 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. (ZÉTÉNYI: i. m. 401.)

⁴³ Ide értendő az 1547. évi V. tc. (ld. SALAMON Ferencz: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1866. 48.), továbbá az 1687. évi II.-III. tc. (ld. FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Athenaeum, Budapest, 1922. 51-52.)

például 2022-ben úgy vélekedett, hogy „az 1723. évi I. és II. törvénycikk[ek] nemcsak törvényeknek, hanem kétoldalú államjogi vonatkozású törvényekké emelt szerződéseknek is tekinthetők a nemzet és az uralkodóház között [...]. Mivel nem két állam, hanem egy állam és az uralkodóház kötötte egymással, ez nem klasszikus nemzetközi szerződés, hanem a magánjog [sic! – a Sz.] szabályai szerint elbírálandó szerződéses megállapodás.”⁴⁴ Érdemes utalni továbbá Máthé Gábor jogtörténész megállapítására, aki szerint a „Pragmatica Sanctio egy olyan kétoldalú szerződésnek tekintendő, amely mindkét félnek kötelezettséget jelentett: a magyar rendek viszont azzal, hogy lemondtak a királyválasztási jogról, cserébe megkapták a hatalomban való részesedésük közjogi biztosítékait, ami egyben az önálló államiság létét is kifejezte. [...] Ám a Pragmatica Sanctio olyan »szövetség«, olyan védelmi kötelezettség is volt, amely az örökös tartományokat és Magyarországot bármilyen oldalról ért, kívülről jövő támadás (contra vim externam) esetére közös katonai fellépést ír elő.”⁴⁵ E „kontraktuális” nézet olyannyira aktuális, hogy Gebei Sándor történész idén megjelent, a Pragmatica Sanctio erdélyi elfogadásának folyamatát tárgyaló tanulmányában szintén Máthé értelmezését fogadja el.⁴⁶

Ez az értelmezés nem előzmények nélküli, mivel már „a haza bölcse”, Deák Ferenc is előszeretettel hivatkozott „alapszerződésként” a Pragmatica Sanctióra.⁴⁷ A kiegyezési törvényben még esetleg tekinthetnénk rá pillanatnyi tévedésként, azonban Deák szisztematikusan az alapszerződés terminust használta.⁴⁸ Ez a szóhasználat viszont inadekvátnak tűnik, s már a 20. század elején is bírálták. Edmund Bernatzik osztrák közjogász egy, a Pragmatica Sanctiót vizsgáló, 1915-ben megjelent tanulmányában⁴⁹ részletesen igyekezett magyarázatot adni arra vonatkozóan, hogy a Pragmatica Sanctio miért nem tekinthető szerződésnek. Ugyanakkor „ez [...] nem akadályozta meg Deáket abban, hogy az 1867: XII. t.-cz.-ben helytelenül szerződésnek ne nevezze a Pragmatica Sanctiót az uralkodóház és az ország, azaz a rendek közt.”⁵⁰ Mai szemmel végképp érthetetlen, hogy Deák egy törvénycikket, bár tartalma folytán megkülönböztetett jelentőségű jogforrás volt ugyan, miért nevezett az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti alapszerződésnek. Bizonyos

⁴⁴ TÓTH Noémi Nóra: A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022/3. 68.

⁴⁵ MÁTHÉ: i. m. 39.

⁴⁶ GEBEI: i. m. 258.

⁴⁷ Ebben az értelemben az 1723. évi I.-II.-III. törvénycikkekre.

⁴⁸ Ld. például a következő, tőle származó gondolatot: „[...] az 1723-ki sanctio pragmatica pedig [...] az uralkodóház leány-ágának öröködését és ezen öröködés föltételeit megállapító alapszerződés.” (DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1865. 20., 112., 166.)

⁴⁹ BERNATZIK, Edmund: *Neues über die pragmatische Sanktion*. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Wien, 1915. Magyar körökben Marczali Henrik reagált rá részletesen, s az ő válasziratán keresztül idézem Bernatzik gondolatait.

⁵⁰ MARCZALI Henrik: A Pragmatica Sanctio új megvilágításban. *Budapesti Szemle*, 1915/467. 191.

értelemben az alaptörvény terminus is megfelelőbb lett volna, amely az osztrák történetírásban gyakran előfordul, jóllehet a továbbiakban levezetett jogtörténeti érvek miatt az sem maradéktalanul helytálló megnevezés. Marczali ebben a kérdésben Deák védelmére kelt, s – személyes ellenszenv miatt⁵¹ – elvetette Bernatzik véleményét. Ezt azzal igazolja, hogy elméletileg már az 1722/23. évi országgyűlés idején is szerződésnek nevezték az Erdődy grófok a módosított trónöröklési rend és az államközösség együttes birtoklásának szabályait rögzítő majdani törvénycikkeket – jóllehet azt a forrást vagy azokat a forrásokat, amelyre ezen álláspontját alapította, nem jelölte meg. Ez azonban távolról sem reprezentatív adat, azaz egy grófi család véleménye nem támaszt(hat)ja alá azt a vélt vagy valós tény, hogy az 1720-as években (alap-)szerződésként tekintett volna a Pragmatica Sanctióra a magyar politikai közvélemény. Ugyanakkor roppant érdekes, hogy a III. Károly által összehívott és Esterházy Pál nádor vezetése alatt működő, magyar főurakból és főpapokból álló consilium az uralkodó számára készített javaslatában a trónöröklés és „valamennyi örökös országok és tartományok [ide értve a Magyar Királyságot is! – a Sz.]” közötti államjogi kapcsolat kérdésének rendezését szerződéses úton vizionálta. Megállapítható tehát, hogy valóban létezett a legfelsőbb magyar politikai körökben diskurzus arra vonatkozóan, hogy e kiemelt jelentőséggel bíró alkotmányos kérdéseket törvénycikkek helyett államközi szerződésben rendezzék.⁵² (Zárójelben megjegyzendő, hogy különben ez a helyzet kiválóan demonstrálja a Habsburgok jogara alatt álló államok közötti, messzemenően laza jogi kapcsolatot, amennyiben azok egy ilyen szerződéskötési folyamatban szuverén – lényegében egymástól független – államokként szerepeltek volna.) Ennek ellenére az „alkotmányozó” országgyűlés 1722/23-ban mégis a jogszabályi forma mellett döntött. Ezt hangsúlyosan figyelembe kell vennünk annak a kérdésnek az eldöntése során, hogy a Pragmatica Sanctio törvénycikknek vagy tartalmilag (formailag semmiképp) szerződésnek tekinthető-e, a törvényhozás eredménye ugyanis előbbi és nem utóbbi lett, amelyet így szerződéssé „átértelmezni” álláspontom szerint a magyar rendi országgyűlés szándékainak és akaratának retrospektív felülírásaként értékelhető.

Egy Marczali szerkesztésében, 1902-ben megjelent másik, kora-újkori egyetemes történetet tárgyaló műben⁵³ külön fejezet foglalkozott a Pragmatica Sanctio történetével, ebben pedig megismétlésre került a „kontraktuális” nézet: „A magyar országgyűlés tárgyalásából így nagyfontosságú, két oldalú szerződés származott a királyi dynastia és a nemzet közt.”⁵⁴ A

⁵¹ MARCZALI (1915): i. m. 190.

⁵² SZALAY László: Adalékok az 1723: I. – 3. törvénycikkek keletkezéséhez. *Budapesti Szemle*, 1864/19. 267-269.

⁵³ MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy képes világtörténet 9. Az ujkor III. rész: Az absolutizmus kora*. Franklin-Társulat – Révai Testvérek, Budapest, 1902.

⁵⁴ MARCZALI (1902): i. m. 400.

Pragmatica Sanctiót szerződésnek tekintők között jelen tanulmány keretei között egyetlen további személy, Horváth János 1898-ban megjelent műve⁵⁵ megkerülhetetlen, aki szenvedélyes érvelésében a Magyar Jogászegylet tagjai előtt a magyar történeti alkotmányt az angollal összevetve idealizálta. Szemléletmódját egyetlen gondolata szemléletesen összegzi: „1723-ig tehát, vagyis a becikkelyezésig az úgynevezett *pragmatica sanctio* Magyarországra nézve nem létezik, s kötelező sem lehetett. A nőági örökösödés kiterjesztése Magyarországra nézve ünnepélyes és viszonyos szerződés által történt, illetőleg meghatározott föltételek mellett a fejedelem és a nemzet egyesült akaratából jött létre s törvénybe iktatott.”⁵⁶ Különben a „kontraktuális” nézet feltehetőleg abban gyökerezett, hogy maga a *Pragmatica Sanctio* originálisan egy, a Habsburg-családon belüli, házi örökösödési szerződés volt (az 1703-ban kötött, s egy évtizeden keresztül szigorúan titokban tartott *pactum mutuae successionis*, azaz a József és Károly főhercegek között létrejött kölcsönös örökösödési megállapodás),⁵⁷ amelyet VI. (III.) Károly 1713. április 19-én, Bécsben olvastatott fel a Titkos Tanács tagjai előtt.⁵⁸ A Habsburgok jogara alá tartozó államok jogalkotása azonban a *Pragmatica Sanctio* tekintetében nem egyszerűen abban állt, hogy e szerződést minden további nélkül becikkelyezték.⁵⁹ Különösen nem volt ez igaz a magyar rendi országgyűlésre, az azt összehívó királyi regális *expressis verbis* nem is említette a nőági öröklés tárgykörét az országgyűlés összehívásának okai között. A magyar királyi udvari kancellária által készített meghívólevélben még benne szerepelt, ezt azonban a Titkos Konferencia kitörölte belőle, s igyekeztek csupán általánosságban utalni az országgyűlés során rendezni szükséges kérdések körére.⁶⁰ A rendek végül úgy ítélték meg, hogy politikai szempontból számukra előnyösebb lesz, ha maguk ajánlják fel a trónöröklési jog kiterjesztését a dinasztia nőnemű tagjaira is. Végeredményben az 1723. évi II. tc. a VI. (III.) Károly ágyékából származó férfi örökösöknek, ilyenek nem léte

⁵⁵ HORVÁTH János: Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott *Pragmatica Sanctio* lényege és annak helyzete a magyar közjogban. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések* 16. kötet 4. füzet. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1898. 3-105.

⁵⁶ HORVÁTH (1898): i. m. 30.

⁵⁷ POÓR János: A *Pragmatica Sanctio* történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia a magyarok királynője (1740-1780)* Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2018. 151-177.; magát a dokumentumot latin, illetve német nyelven ld. TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion: authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen*. Gedruckt im kaiserlich-königlichen Schulbücher-Verlage, Wien, 1913. 30-40.

⁵⁸ IFJ. BARTA (1988): i. m. 19.

⁵⁹ Ez ugyanis közvetetten azt jelentené, hogy a Habsburgok uralma alatt álló államok nem saját tartomány- vagy országgyűlésük konszenzusos döntése alapján emelték be belső jogukba a *Pragmatica Sanctiót*, hanem az uralkodói utasításnak engedelmeskedve, azaz már maga a királyi rendelet kötelező erővel bírt rájuk nézve. Ezt a tézist azonban az a tény erősíti meg, hogy végül maga Károly hívta össze a különböző tartományok rendi gyűléseit, amelyektől kérte a módosított trónöröklési rend és a tartományok államjogi kapcsolatát rendező szabályok elfogadását. Végeredményben tehát a rendek saját döntésén alapult a *Pragmatica Sanctio* becikkelyezése.

⁶⁰ MARCZALI Henrik: *Mária Terézia és kora*. Laude, Budapest. 211-212.

esetére a nőági örökösök számára biztosított elsőbbséget, másodsorban – tehát abban az esetben, ha Károlynak sem fi-, sem nőnemű leszármazói nem lettek volna – következtek I. József és harmadsorban I. Lipót – törvényes és katolikus – leszármazói.⁶¹

Különösen Wenzel Lustkandl osztrák közjogász volt annak a nézetnek a képviselője, hogy a Pragmatica Sanctio már 1713-ban történt kihirdetésének tényénél fogva a Magyar Királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget egyaránt kötelezte. „[...] Nyilvánvalóan következik, ahogy az [Lustkandl fejtegetései – a Sz.] nélkül is magától értetődő lenne, hogy a Pragmatica Sanctiót az örökös tartományokhoz hasonlóan a Magyar Királyságra és Erdélyre vonatkozóan ugyanúgy megállapították és már az első alkalommal egyidejűleg [kötelező hatályát – a Sz.] ezen országokra nézve is kihirdették. Tehát a Pragmatica Sanctio rendelkezéseinek beemelése az 1723. évi törvényekbe nem volt más, mint éppen a Pragmatica Sanctio becikkelyezése.”⁶² Ez azonban az elfogadott törvénycikkeket tekintve azért tévedés, mert összevetve azokat az 1713-ban nyilvánosságra hozott, dinasztiai belüli öröklési szabályzattal egyértelműen kiütközik, hogy a két dokumentum csupán – részleges – tartalmi, de nem szövegszerű átfedésben áll egymással,⁶³ másfelől az uralkodó a trónöröklés rendjét egyoldalúan nem szabályozhatta a rendek beleegyezése nélkül.⁶⁴ Ezen kívül azt is hangsúlyozni kell, hogy a magyar rendek 1722-ben nem elfogadták az 1713-ban nyilvánosságra hozott, dinasztiai belüli megállapodást (azaz a Pragmatica Sanctiót), hanem a bécsi udvar előzetes szorgalmazására felajánlották (lat. *propositio*) azt, hogy hajlandók alávetni magukat a Habsburg-ház nőágából származó trónörökös uralmának, amely lényeges különbség.⁶⁵

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Pragmatica Sanctio távolról sem tekinthető szerződésnek, elfogadása – becikkelyezése – pedig szerződéskötési aktusnak. Egyrészt maga a rendi kori magyar törvényalkotási folyamat jellege, körülményei zárják ki ennek megállapítását, másrészt a szabályozott tárgykörök kiemelt alkotmányos jelentősége, illetve belső jogi minősége. A Pragmatica Sanctio, amennyiben szerződésként tekintenénk rá, kizárólag nemzetközi szerződés lehetett volna. Ez azonban fogalmilag kizárt volt, hiszen a kontraktus „alanyi” értelemben a magyar királyi címet viselő III. Károly, illetve a magyar rendek között állhatott volna fenn, viszont ebben a viszonyrendszerben egyikük sem minősült nemzetközi jogalannak. Másfelől

⁶¹ ZÉTÉNYI: i. m. 272.

⁶² LUSTKANDL, Wenzel: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*. Gedruckt bei Wilhelm Braumüller, Wien, 1863. 226.

⁶³ Vö. TURBA (1913): i. m. 48-53., illetve ZÉTÉNYI: i. m. 269-273.

⁶⁴ KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Háttér lap- és könyvkiadó, Budapest, 1990. 41.

⁶⁵ SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950-1918*. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001. 356-357.; illetve MARCZALI: *Mária Terézia és kora...* 204.

az 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkben szabályozott kérdések alapvetően belső jogi, és nem államközi jellegűek voltak, következésképpen belső jogi jogforrásnak kellett e szabályokat tartalmaznia. Az 1723. évi II. törvénycikkben ugyanis a dinasztia trónöröklési szabályainak módosításán túl a magyar rendek nem a Habsburg Monarchiához, mint nemzetközi jogi konstrukcióhoz, hanem „Ő legszentségesebb császári és királyi felsége, legkegyelmesebb uruk iránt”⁶⁶ – kiterjesztőleg az uralkodóházhoz – való hűséget deklarálták, ami fontos különbség. Ugyan „a törvény nem szerződés, de köti a királyt is”⁶⁷ – mutat rá Bernatzik. Egy szerződés esetében egyértelműbb, hogy belőle a részes feleknek milyen jogai és kötelezettségei származnak. Egy törvény esetében azonban ez nem mindig kézenfekvő. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csak az köti akár a királyt, akár a rendeket, ami a törvény szövegéből *expressis verbis* kiolvasható. A Pragmatica Sanctiót rögzítő törvénycikkben éppen ez a helyzet állt elő. A rendek szövegszerűen kötelezettséget vállaltak a megállapított trónöröklési rend tiszteletben tartására és garantálására, míg a királyra az a kötelezettség hárult, hogy „a [törvénycikkben – a Sz.] említett utódlást”⁶⁸ tartsa fenn, hiszen a rendek csak azt fogadták el, az esetleges egyoldalú jövőbeni módosításokat nem.⁶⁹ A vonatkozó törvénycikkekből – bár közvetett módon – a királyt és a rendeket egyaránt terhelő kölcsönös védelem kötelezettségét is levezethetőnek tartották.⁷⁰ Az 1867-es kiegyezés során éppen utóbbi jutott meghatározó szerephez. Végül ahogy arra már fentebb utaltam, a Pragmatica Sanctio a Habsburg Monarchia „alaptörvényének” sem nevezhető.⁷¹ Ahhoz ugyanis, hogy ilyen magas szintű jogszabályról beszéljünk, szükség van alacsonyabb szintűekre is, amelyekkel szembeállítva az adott jogi normát „alap-törvénynek” titulálhatjuk. A Habsburg Monarchiának nevezett államkonglomerátumból azonban teljes fennállása idején hiányzott egy olyan szupranacionális jogréteg, amelyet a tagállamok belső jogrendszerétől markánsan el lehetett volna különíteni, s amelybe egy ilyen alaptörvény-jellegű jogforrás beépülhetett volna.

⁶⁶ 1723. évi II. törvénycikk 4. § (ZÉTÉNYI: i. m. 272.)

⁶⁷ MARCZALI (1915): i. m. 193.

⁶⁸ 1723. évi II. törvénycikk 8. § (ZÉTÉNYI: i. m. 272.)

⁶⁹ FERDINANDY – SCHILLER: i. m. 11.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Különösen az osztrák történetírásban hivatkoznak gyakorta „Grundgesetz” megjelöléssel a Pragmatica Sanctióra, ld. pl. SCHNEIDER, Karin: „Zwischen »Monarchischer Union von Ständestaaten« und Gesamtstaat. Die Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. In: SCHENNACH, Martin P. (Hg): *Rechtshistorische Aspekte des österreichischen Föderalismus*. Verlag Österreich, Innsbruck, 2015., valamint BRAUNEDER, Wilhelm: Die Pragmatische Sanktion als Grundgesetz der Monarchia Austriaca von 1713 bis 1918. In: BRAUNEDER, Wilhelm: *Studien I: Entwicklung des Öffentlichen Rechts*. Frankfurt am Main, 1994., illetve BRAUNEDER, Wilhelm: *Geschichte der österreichischen Staaten. Ein Grundriß*. Karolinger Verlag, 2019.

4.1. A Pragmatica Sanctio pozitvista és minimalista értelmezése

Dolgozatom egyik legjelentősebb nívumának tartom azt a – legjobb tudomásom szerint – sem a hazai, sem a külhoni szakirodalomban eladdig nem alkalmazott megközelítést, amely alapján a Pragmatica Sanctio értelmezése tekintetében elkülönítem egymástól a jogforrás pozitivista, illetve minimalista értelmezését. A distinkció alapja az a dolgozat címében szereplő kérdésfelvetés, hogy a Pragmatica Sanctio a Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapkövének tekinthető-e vagy sem. Ennek megválaszolása értelemszerűen azzal a – formabontó, paradigmaváltoztató – kérdéssel is szoros összefüggésben áll, hogy jogtörténeti értelemben a Pragmatica Sanctiót megelőző és azt követő évszázadokban egyáltalán értelmezhető-e a „Habsburg Monarchia”, mint történeti fogalom, azaz szolgálhat-e például jelen dolgozat elméleti kereteként. Elvégre ahhoz, hogy a Pragmatica Sanctiót egyáltalán a Monarchia alkotmányjogi alapkövének tekintsük, azt a hazai és külhoni történetírásban egyaránt régóta élő hipotézist kell alapul vennünk, hogy valamikor létezett egy Habsburg Monarchiának nevezett államalakulat. Ezen alfejezet tartalmának megértéséhez azonban elengedhetetlen előrebocsátanom azt a – terjedelmi okokból e dolgozatban részletesen ki nem fejtett – meggyőződésemet, hogy Habsburg Monarchia jogtörténeti értelemben sohasem létezett, hanem azt már a kora-újkorban is mindössze jogon kívüli kontextusokban emlegették,⁷² ráadásul nem olyan elnevezéssel, ahogyan napjainkban. Ennélfogva az, ahogyan a legújabbkori és jelenkori (jog)történetírás a Habsburgok jogára alatt csoportosuló államhalmazról gondolkodik, meghaladja azt, ami még a múlt értelmezésének fogalmi körébe érthető, s már a múlt utólagos *átértelmezésévé* válik. Ezt a kérdéskört azonban lehetetlen jelen mű keretei között ennél mélyebben tárgyalni, mivel a Habsburg Monarchia államiságát, valamint a Monarchia fennállását érintő történeti paradigmához kapcsolódó problémák beható vizsgálata, továbbá dogmatikai elemzése a téma komplexitása miatt önálló tanulmány tárgyát kell, hogy képezze, amelyen jóllehet e sorok írója idestova már egy éve dolgozik.

⁷² Például politikai emlékiratban (ide értve pl. II. József 1765-ben készült „Emlékeztetőjét”, ld. ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold. Dritter Band.* Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1868. 335-361.), uralkodói magánlevelezésekben (ld. ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold. Erster Band.* Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1867. 11., 142., 151., 159.), síremléken (pl. I. Lipót diszszarkofágján, ld. *Sammlung der in der kaiserlichen Grabstätte unter der Kirche der PP. Kapuziner zu Wien befindlichen Grabschriften und Denkmäher. Ein Beytrag zur Zeitgeschichte.* Schönfeldische Buchhandlung, Wien, 1807. 42-43.), továbbá emlékérmén (pl. G. HÉRI Vera: *A törökellenes háborúk emlékérméi.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2009. 133.).

4.1.1. A pozitívista értelmezés

Visszatérve jelen alfejezet alapgondolatához, a Pragmatica Sanctio pozitívista és minimalista értelmezését az különbözteti meg egymástól, hogy e jogforrásból levezethető-e a Habsburgok uralma alatt álló államok közötti jogi unió létrejötte. A pozitívista (konstruktív) interpretáció ennek a tételnek az elfogadásán, az általam képviselt minimalista értelmezés azonban ennek kétségbe vonásán alapszik. A Pragmatica Sanctio megalkotásához és elfogad(tat)ásához vezető körülményekből alapvetően a pozitívista értelmezés helytállóságára lehetne következtetni, elvégre VI. (III.) Károly célja a nőági trónöröklés garantálásán túlmenően az volt, hogy örökségét – a Habsburg-ház uralma alatt álló államokat – egységként őrizze meg utódja(i) számára. Ebből fakad az, hogy tartalmát tekintve az 1723. évi II. törvénycikk két lábát is az ezen érdekeket törvényerőre emelő normák adják. A nőági trónöröklés aktuális problémájának megoldásánál időben és alkotmányos jelentőségét tekintve lényegesen messzebbre mutató sikerként könyvelhette el a bécsi udvar, hogy a magyar rendek kinyilvánították feloszthatatlan és elválaszthatatlan közösségvállalásukat a Habsburgok egyéb országaival.⁷³ Erre azonban rendkívül sajátos módon került sor, mivel a magyar rendek a többi állam rendjeihez hasonlóan a Pragmatica Sanctio becikkelyezése során nem a Habsburg Monarchiához, mint államalakulathoz, hanem a Habsburg-házhoz való hűségüket deklarálták örök időkre. Ennélfogva e „tartományi” jogszabályokból kiindulva legfeljebb közvetetten állapítható meg a Monarchia létrejötte, elvégre nem ezen államszövetség létrehozása volt a cél a Pragmatica Sanctio rendelkezéseinek törvénybe iktatásával. Az viszont kétségtelen, hogy az érintett államok jogszabályaiban rögzített feloszthatatlansági klauzulának köszönhetően az addig politikai unióként létező államhalmazt, amelyben a dinasztia trónöröklése az udvar és a rendek közötti „véletlenszerű” politikai alkuktól függött, felváltotta egy olyan unió, amelyben a trónutódlást immár – a rendeket kötelező – jogi eszközök biztosították. A bécsi udvar sikere másik oldalának tekinthető, hogy ezt a szabályt nem kellett az érintett államokra oktrojálniuk, hanem a rendek „szabad elhatározásból”, maguk deklarálták hűségüket. Másfelől a rendek által elfogadott feloszthatatlansági klauzulából elméletileg levezethető az a kötelezettség is, hogy ugyanannak a személynek a trónöröklését a feloszthatatlan és elválaszthatatlan egység jegyében egy ennek ellenszegülő részes államban a többi állam kényszer útján is garantálja. A részes államokat ezen kívül – ugyancsak elméletileg – a közös védelem kötelezettsége is terhelte egy esetleges külső támadás esetén.⁷⁴ A történeti tapasztalatok – ide értve különösen a mária-

⁷³ 1723. évi II. tc. 7. §

⁷⁴ MÁTHÉ: i. m. 39.

tereziánus-, illetőleg a jozefinus-rezsim alatt megvalósult, a Pragmatica Sanctio által érintett államok igazgatásának homogenizálását célzó reformokat – egyértelműen azt igazolják, hogy a bécsi udvar (bár *jogilag* kimondatlanul) ezt a pozitivistá értelmezést fogadta el. Ennek tükrében a Pragmatica Sanctio bizonyos értelemben értékelhető a megújuló, Habsburg Monarchiának nevezett államközösség alkotmányjogi alapkövének.

4.1.2. A minimalista értelmezés

A minimalista értelmezés a pozitivistánál lényegesen összetettebb és gondolatisága több szempontból is megközelíthető. Ezen interpretáció melletti érvként szól mindenekelőtt a Habsburg-ház trónutódlására vonatkozó szabályok sajátos konstrukciója, tudniillik az, hogy a dinasztia trónöröklésének kontinuitását a Pragmatica Sanctio előtt – s jogforrási értelemben voltaképpen ezt követően is, bár immáron közös elvek alapján – az államhalmaz országainak saját, „nemzeti” joga, azaz individuális, egymástól jogilag teljesen független belső jogi jogszabályok garantálták. Az államkonglomerátum fennmaradása ugyanis nem egy egységes, szupranacionális jogszabályon (pl. nemzetközi szerződésen), „alaptörvényen” alapult, amelyet a tagállamok egyenként becikkelyeztek alkotmányos jelentőségű szabályaik közé, hanem külön-külön az egyes országoknak az uralkodóval, tágabban az uralkodóházzal szembeni hódolatán és ígéletén (alkotmányos kötelezettségvállalásán) a dinasztia uralma folytonosságának biztosítását illetően. Ez, akár elfogadjuk a Habsburg Monarchiát létező történeti entitásként, akár nem, a 18. század folyamán megújulásban lévő államhalmaz alkotmányos jellemvonásainak alapvető attribútumát képezte, másfelől hűen kifejezésre juttatja a Habsburgok jogara alatt álló államok közötti államjogi kapcsolat lazaságát, perszonáluniós jellegét is, vagyis azt, hogy ezen államok között az uralkodó személye és dinasztíája teremtett közösséget (innen ered a monarchikus unió elnevezés).

Ezen álláspontom szerint a Pragmatica Sanctióban rögzített feloszthatatlansági klauzula sem változtatott. Ennek oka egyrészt az, hogy a Pragmatica Sanctio egészét tekintve nem volt több és más, mint öröklési jogi norma, amely a trónöröklés közös – országokon átívelő – elveken nyugvó szabályainak meghatározásával a mindenkori Habsburg-uralkodó halála esetére igyekezett biztosítani a dinasztia uralma alatt álló államok koncentrált, univerzális öröklését. A rendek bevonása, valamint a békés megegyezés érdekében azonban az udvar elszalasztotta annak lehetőségét, hogy ezeket a szabályokat egy egységes, szupranacionális jogforrásban rögzítse, amely közvetlen jogi kapcsolatot teremthetett volna a részes államok között. Ehelyett a Habsburg-ház trónöröklési jogának a nőági leszármazottakra történő kiterjesztését, valamint

a feloszthatatlansági klauzulát partikuláris, belső jogi normákba iktatták, amellyel az volt a probléma, hogy ez a jogforrás jellege miatt belső jogi – „nemzeti” – jogviszonyként került szabályozásra az uralkodó és az adott állam rendjei között. A Pragmatica Sanctio azonban semmiféle rendelkezést nem tartalmazott az általa érintett országok közötti jogviszonyt illetően, emiatt véleményem szerint még a legmegengedőbb jogértelmezés alapján sem lehet levezetni belőle azt, hogy általa jogi értelemben vett államközösség jött volna létre, következésképp a „Habsburg Monarchia” alkotmányjogi alapkövének sem tekinthető. Az viszont törvényi keretek között kétségtelenül ekkor nyert első ízben megfogalmazást, hogy a Magyar Királyság a Habsburgok uralma alatt álló államokkal – bizonyos szempontból – közösséget élvez. Ez a közösség a Pragmatica Sanctio normái alapján kizárólag öröklési jogi természetű volt, és nem fakadt belőle alkotmányos-(köz)igazgatási közösség. Ennek következtében a „Habsburg Monarchia” a Pragmatica Sanctio után is az maradt, ami előtte volt: egymás mellett párhuzamosan létező államok halmaza, amely államok között kizárólag a Habsburg-ház, pontosabban a mindenkori uralkodó közössége, azaz a monarchikus unió teremtett kapcsolatot.

5. Miért volt szükség a Pragmatica Sanctióra?

Noha jelen tanulmány elsősorban a Pragmatica Sanctio alkotmánytörténeti jelentőségének vizsgálatára törekszik, a majdani konklúziók szempontjából mégis elengedhetetlen annak megvilágítása, hogy mi indukálta a Pragmatica Sanctio megalkotását. Ennek okai ugyanis messze túlmutatnak a nőági trónöröklés ügyén, tágabban VI. (III.) Károly uralkodásán, s 1722-1723-hoz képest évtizedekkel korábban végbement folyamatokban keresendők. Röviden és tömören a Habsburg-ház hatalmi bázisának, súlypontjainak Közép-Európáról Kelet-Közép-Európára, a Szent Római Birodalomról „saját” államközösségére való áthelyeződése húzódik meg a Pragmatica Sanctio elfogadtatásához vezető jogalkotási program kiötlése mögött. A következőkben ezt tekintem át részletesebben.

A fent rögzített változás háttérében az európai nagyhatalmi erőviszonyok 17. századi átrendeződésének komplex folyamata áll. Anélkül, hogy ebben behatóbban elmélyednénk – mivel ez jelen tanulmány keretei között szükségtelennek mutatkozik –, arra érdemes utalni, hogy a Habsburg-dinasztia spanyol ága ellenében az 1640-es évektől kezdődően az osztrák ág vált dominánsabbá.⁷⁵ A nagyhatalmi politikában új, ambiciózus, magabiztos ellenfelek – ide értve mindenekelőtt XIV. Lajost – jelentek meg, akikkel szemben az addig diffúz

⁷⁵ KOVÁCS Zsolt: *XIV. Lajos és I. Lipót hatalmi versengése a Theatrum Europaeum tükrében. Udvari reprezentáció, diplomácia, háborúk.* L'Harmattan, Budapest, 2020. 201.

államhalmazként jellemezhető, egymástól *jogilag* teljesen független országok közötti perszónaluniós (politikai) kapcsolaton nyugvó „Habsburg Monarchiára” támaszkodva a Habsburgok képtelenek lettek volna a továbbiakban az Európa fölötti hegemoniáért folyó versenyben mérvadó cselekvőként részt venni. A bécsi udvarban ráébredtek arra, hogy ha nem kezdenek belpolitikai téren konzekvens jogalkotásba, (állam)hatalmi centralizációba, akkor a Francia Királyság és a többi európai uralkodó ellenében a „Monarchia” és vele együtt a dinasztia érdemi hatalmi pozícióinak hamar le fog áldozni.⁷⁶ Ugyanakkor I. Lipót saját államkonglomerátuma modernizálása és az azt alkotó államok közötti kötelék szorosabbra vonása helyett figyelmét és országai erőforrásait évtizedekig szinte kizárólag XIV. Lajos hatalmi törekvéseinek letörésére fordította a franciák által indított háborúban (holland háború, kilencéves háború) – tegyük hozzá: sokáig sikertelenül.⁷⁷

Ehhez kapcsolódóan egy nagyon fontos megállapítást kell tennünk: míg 1648-ig, illetőleg a 17. század végéig a Habsburg-ház hatalmi súlypontját, bázisát a Közép-Európa államai, különösen a Szent Római Birodalom feletti uralmuk jelentette, valamint önértelmezésüket császári méltóságuk határozta meg, addig a 18. század elejére, a törökellenes visszafoglaló háború diadalai és az azzal járó területi szerzemények következtében szignifikánsan nőtt a dinasztia égisze alatt összeállt államkonglomerátum hatalmi tőkéje. Mi több, ez az óriási kiterjedésű államközösség a korabeli Európa egyik legmeghatározóbb nagyhatalmi tényezője lett. Ezt a bécsi udvarban is felismerték, s ez teremtett alkalmat és egyben motivációt a Habsburg-ház számára arra nézve, hogy ezt a csaknem kétszáz éve alapvetően egyszerű perszónaluniós kapcsolaton nyugvó,⁷⁸ illetve az udvar kül- és belpolitikájában határozottan háttérbe szorított államhalmazt koherens, egy fővárosból, központi igazgatási szervek segítségével irányított, centralizált, jól szervezett *birodalommá* alakítsák. A XIV. Lajossal szemben elszenvedett kudarcokból levont tanulság ugyanis egyértelmű volt: az a monarcha, aki a későbbiekben is szeretne az európai nagypolitika alakítója maradni, stabil ország fölött kell, hogy uralkodjon. Emiatt értékelődött fel a „Habsburg Monarchia” a dinasztia szemében, emiatt igyekeztek fokozatosan szorosabbra vonni az államközösség országai közötti köteléket. Miután a Habsburg-ház hatalmi pozíciói szétagolódtak az „öreg” kontinensen, az osztrák ágnek meg kellett erősödnie saját hatalmi-politikai környezetében. A dinasztia 1526 óta fennálló, kelet-közép-európai országokat tömörítő államkonglomerátuma azonban két súlyos, alapvető

⁷⁶ HERRE: i. m. 30-34.

⁷⁷ KOVÁCS: i. m. 467-471.

⁷⁸ Marczali megfogalmazásában „központul eleinte csak maga a fejedelem személye szolgált” (ld. MARCZALI [1902]: i. m. 392.).

hiányosságban szenvedett, amelyek sebezhetőségét adták: egyfelől jogilag ingoványos talajon állt, ugyanis sokáig nem minősült jogi *totum*-nak,⁷⁹ amelynek az volt az oka, hogy a dinasztia tagjai nem öröklés útján töltötték be az uralmuk alatt álló államok trónját, amely így elméletileg azt is kizárta, hogy a Habsburgok az államközösséget egyáltalában örökségként kezeljék, azaz rendelkezzenek vele, illetőleg e kérdésben bárminemű, jogi kötőerővel bíró szabályt egyoldalúan alkossanak. Találóa vetette fel Marczali a feszítő kérdést: „Hogy is lehetett volna [az egységes állam kiépítésére – a Sz.] gondolni akkor, midőn csak Ausztria volt örökös birtokuk, Magyar- és Csehországok koronáit pedig választás útján kellett mindig újra megszerezni?”⁸⁰

A jogi egységesítés kérdése kapcsán rögzíteni kell, hogy az államhalmaz „alapító atyja”,⁸¹ I. Ferdinánd 1554-ben kelt végrendeletében még az osztrák örökös tartományok fiai között történő felosztásáról rendelkezett, amely természetesen tovább fragmentálta a kulturális, vallási, politikai, jogi stb. szempontból már egyébként is diffúz államkonglomerátumot. Ezt követően több évtizedig nem volt – a rendek erős politikai érdekérvényesítő-képessége miatt nem lehetett – napirenden a „Monarchia” öröklési jogi tárgyú egységesítése, azaz majorátussá alakítása, „amely szerint a családi örökség mindenkor osztatlan, oszthatatlan és elidegeníthetetlen”,⁸² tehát az országok felosztása a dinasztia tagjai között kizárttá, és a (fiági) primogenitúra főszabállyá vált volna.⁸³ 67 év múltán, II. Ferdinánd 1621-ben készült végrendelete tartalmazott először e kérdéskörre vonatkozó szabályozást. E dokumentum⁸⁴ deklarálta, hogy a Habsburg-ház osztrák ágának valamennyi országa és tartománya – kivéve a Szent Korona országait – kizárólag együttesen örökölhető s majorátust alkot.⁸⁵ Ezzel a dinasztia hatalmának messzemenően alávett örökös tartományokban egyidejűleg garantálták a tartományok közötti perszónáluniót, valamint közvetetten jogi formába öntötték a Habsburgok megkérdőjelezhetetlen hatalmát e területeken. Mivel ezen tartományok trónján már évszázadok óta ugyanannak a családnak a tagjai ültek, s a végrendelet az örökhagyó családfő halála után egy személy koncentrált öröklését, universalis successióját tette lehetővé, mindez logikailag egyben azt is kifejezésre juttatta, hogy ennek az örökségnek csak egy család, a Habsburg-ház, illetve annak mindenkori családfője lehet az alanya, aki így egy személyben a tartományok

⁷⁹ HERRE: i. m. 31.

⁸⁰ MARCZALI (1902): i. m. 392.

⁸¹ PÁLFFY: i. m. 77.

⁸² VACHA, Brigitte (szerk.): *A Habsburgok: egy európai dinasztia története*. Gulliver, Budapest, 1995. 247.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Magát a végrendeletet német nyelven ld. TURBA (1913): i. m. 1-14.

⁸⁵ EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv (szerk.): *Magyarország története 1686–1790. I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 367.

mindenkori uralkodója is. Bár a Magyar Királyság vonatkozásában úgy tűnt, hogy a trónöröklés kérdését az udvar a magyar rendekkel már az 1541. évi V. törvénycikkkel megnyugtatóan rendezte, amennyiben annak 5. §-a *expressis verbis* rögzítette, hogy „az ország rendei és karai magukat nem csak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”,⁸⁶ az államfő kapcsán alapvetően mégis megmaradt a választási eljárás. Említésre méltó ugyanakkor Mezey Barna azon megállapítása, hogy a Habsburg-házból származó trónörökösök királlyá választására a Magyar Királyságban a több évszázados alkotmányos gyakorlatnak megfelelően rendszerint sor került, emiatt a királyválasztási jog 1547 után tartalmilag pusztán egy „formaivá karcúsodott electióra vonatkozott.”⁸⁷ Ezek az alkotmányos viszonyok azonban a bécsi udvar nagyhatalmi törekvéseihez még mindig nem voltak kellően stabilak, ezért a magyar rendekkel 1687-ben ismét megerősítették a dinasztia trónöröklését, a primogenitúra bevezetésével immáron törvényi szinten konkretizálva az öröklés rendjét is. Ez illeszkedett a fentiekben vázolt jogi folyamatba, amely II. Ferdinánd 1621. május 10-én, Bécsben kelt végrendeletével és az azt módosító, 1635. augusztus 8-án, ugyancsak Bécsben készült codicillus-sal kezdődött.⁸⁸ 1687 után a következő stációt az 1703. szeptember 12-én megkötött *pactum mutuae successionis* képezi, illetve ezt kiegészítőleg az utóbbit 1713. április 19-én nyilvánosságra hozó, VI. (III.) Károlynak az e dokumentumot érintő autentikus magyarázatát tartalmazó, Johann Friedrich Seilern osztrák udvari kancellár által fogalmazott⁸⁹ *Pragmatica Sanctio*.⁹⁰ Az e jogforrások együttese által alkotott jogi konstrukció (amelyben a rendekre és a királyra egyaránt kötelező erővel bíró törvénycikkek vegyültek dinasztia belüli, ám a rendeket nem érintő „házi szabályokkal”) zárókövét az 1720-1725 között végbement „becikkelyezési” – konkrétan a *Pragmatica Sanctio*-ban rögzített elvekre építő jogalkotási – eljárás jelentette a Habsburgok uralma alatt álló államokon belül. Mindezt az a körülmény indukálta, hogy a „Habsburg Monarchia” egységes – dinasztia belüli vagy törvény által rögzített – örökösödési szabályzat híján sokáig maga is több jól körvonalazódó hatalmi centrumból állt, mindenekelőtt az osztrák tartományok kormányzása oszlott meg a dinasztia két vagy több különböző tagja között, amely a központi uralkodói hatalomra nézve természetesen bármikor destabilizáló hatással lehetett. Ez a stádium tarthatatlan volt, s egyre fontosabb üggyé vált a hatalom koncentrációja egy kézben, pontosabban a dinasztia

⁸⁶ 1547. évi V. törvénycikk (ld. ZÉTÉNYI: i. m. 699-700.)

⁸⁷ MEZEY: i. m. 509.

⁸⁸ Megjegyzendő, hogy Turba forráskiadványa e tekintetben fogalmi zavart tükröz, amennyiben előbb testamentumnak, majd tévesen codicillusnak nevezi II. Ferdinánd 1621-es végrendeletét, az 1635-ös fiókvégrendeletet pedig „második codicillusnak.” (Ld. TURBA [1913]: i. m. 15.)

⁸⁹ VACHA: i. m. 268.

⁹⁰ TURBA (1913): i. m. 48-53.

belül egy személyben, az uralmuk alatt álló államokat összekapcsoló Habsburg-ház családfőjében.⁹¹ Ezt a problémát oldották meg a tartományok és örökös királyságok családtagok között történő felosztása tilalmának deklarálásával, amely 1720-1725 között normatív szinten is kifejezésre jutott a monarchikus unió alkotmányjogi alapjait megvető „*indivisibiliter ac inseparabiliter, haereditarie possidendis*”⁹² elvének rögzítésével.

Ennek kapcsán az is kiemелendő, hogy a Magyar Királyság már az 1687. évi II. tc. óta – legalábbis fiágon – a dinasztia örökös királyságának minősült, ezt a helyzetet pedig 1722/23-ban ismét megerősítették. E helyütt röviden megkerülhetetlennek tűnik kitérni az örökös és örökletes királyság közötti distinkció mibenlétére, amellyel szeretnék adalékokkal szolgálni a szakirodalomban tapasztalható pontatlan fogalomhasználat korrekciójához. Kétségtelen, hogy az örökös/örökletes királyság nem csupán a jog-, hanem az általános történettudomány által is ismert és előszeretettel használt terminus, jóllehet fontos látni, hogy a két diszciplína eltérő értelemben alkalmazza azt. Az általános történettudomány tágabban értelmezi, fogalmi kereteit szélesebbre vonja, a jogtörténet-tudomány számára viszont meglátásom szerint ez nem járható út. S bár a két tudományterület közötti párbeszédet, illetve tudástranszfert alapvető jelentőségűnek tartom, e tekintetben úgy vélem, határozottan el kell különíteni egymástól a jog- és általános történettudomány fogalomhasználatát. Az általános történeti szakirodalom – s ezt követve a jogtörténeti szakirodalom is – örökös tartományok, királyság(ok) alatt jellemzően a Habsburg-ház uralma alatt álló azon államokat érti, amelyek szuverenitása, alkotmányos önállósága, a rendek és az uralkodó együttműködésén alapuló kormányzása a magyar Szent Korona országaitól eltérően lényegesen kevésbé, gyakorlatilag egyáltalán nem volt biztosított, ide értve különösen az osztrák területeket, illetve a cseh koronához tartozó tartományokat. Ez a fajta megközelítés jogtörténeti szempontból nem maradéktalanul helytálló. Az örökösség, azaz maga az „örökös” jelző az „örökös tartomány” kifejezésben ugyanis e tartományok tekintetében nem a kormányzás jellegét, hanem az adott állam öröklési jogi státuszát juttatja kifejezésre, tudniillik a Habsburg-ház uralmának, illetve annak folytonosságának megkérdőjelezhetetlenségét, garantáltságát az érintett állam trónján. Ilyen értelmezés mellett „örökös” és „örökletes” jelző között nincsen éles különbség, hiszen az örökletesség álláspontom szerint egy adott ország trónján fennálló öröklési jogot jelenti (amelynek a terjedelme változó lehet, és a Habsburgok államai között korszakonként változó is volt, hiszen előbb csak a férfi, majd az 1720-as évek elejétől kezdődően a női leszármazókra is kiterjedt),

⁹¹ KOVÁCS: i. m. 22., EMBER – HECKENAST: i. m. 367., VACHA: i. m. 247.

⁹² „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul, örökösödésileg birtoklandó.” Ld. *Articuli diaetales Posonienses, anni M. DCC. XXIII.* Typis Joannis Pauli Royer, Posonij. 6.

az örökösség pedig ehhez kapcsolódóan az öröklés időtlenségét, „végtelenségét”, vagyis azt, hogy amíg az öröklési láncolatban az örökletességet megteremtő jogcím⁹³ alapján van öröklésre jogosult természetes személy (trónörökös), addig az öröklés folytatódik az öröklésre jogosultak körének megszűnéséig, a jogosultak kihalásáig. S bár a terminológiai ellentmondásokra maga a jogtörténet, egyes törvénycikkek adnak okot,⁹⁴ a tudomány e problémát, azaz a cizellált fogalomhasználat múltbéli hiátusát saját koherenciája megőrzése, a bizonytalan jelentéstartalmú terminusok létének és tömeges használatának kiküszöbölése érdekében korrigálni köteles. Ennek jegyében tehát – előre bocsátva a következő oldalakon kifejtetteket – rögzíteni kell, hogy az „örökös/örökletes tartomány/királyság” kifejezés öröklési jogi szempontból magyarázza egy államnak az uralkodódinasztiájához való viszonyát, de az „örökös/örökletes” jelzők alkalmatlanok egy-egy állam vagy államhalmaz kormányformájának jellemzésére (hiszen öröklési jogi kontextusban értelmezik az adott állam jogi helyzetét), emiatt nem szolgálhatnak a Habsburgok egyes országai közötti distinkció alapjául. Következésképp az is kijelenthető, hogy jogdogmatikai megközelítésben tarthatatlan a hagyományos, általános történeti gyökerekkel rendelkező, a „Habsburg Monarchia” nyugati államaira vonatkoztatott, azoknak a magyar Szent Korona országaival történő szembehelyezésén nyugvó „örökös tartományok” kifejezés.

Visszatérve az eredeti gondolatmenetre, mások mellett⁹⁵ Ember Győző és Heckenast Gusztáv is felhívták arra a figyelmet, hogy az 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkek nagyvonalakban, kevés konkrétumra kitérve szabályozták többek között a Magyar Királyságnak a Habsburgok uralma alatt álló többi országhoz, illetve a Szent Korona országainak egymáshoz való államjogi kapcsolatát. Emiatt számos kérdés tisztázatlan maradt. Ide sorolható a fenti kérdés is: vajon a magyar Szent Korona országai is a Habsburg-ház örökös országaivá váltak? Ember és Heckenast szerint igen: „Azzal azonban, hogy Magyarországgal és csatolt részeivel az uralkodónak nem az örökös országait és tartományait kapcsolta össze, hanem *egyéb* vagy *más* örökös országait és tartományait, kifejezésre juttatta, hogy az örökösség tekintetében nem ismer köztük különbséget. Aminthogy ez a különbség valójában meg is szűnt.”⁹⁶ Amennyiben a Magyar Királyságot örökös királysággá minősítenénk, az a magyar történetírásban kétségtávol nem találna pozitív fogadtatásra, feltehetőleg a Cseh Királyság örökös tartománnyá „süllyedésének” példája folytán. Ugyanakkor jogtörténeti szempontból mégis ez a minősítés a

⁹³ Ld. pl. 1547. évi V. tc. 5. §: „az ország rendei és karai magukat nem csak Ő felsége, hanem örökösei [a Habsburg-ház – a Sz.] uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”.

⁹⁴ Pl. 1844. évi II. tc. 5. §, 1848. évi III. tc. 13. §

⁹⁵ E körben említhető pl. Ferdinandy Gejza és Schiller Bódog, illetőleg Tóth Noémi Nóra hivatkozott műve.

⁹⁶ EMBER – HECKENAST: i. m. 384.

helytálló. Ahogy a fentiekben már rögzítésre került, az 'örökös tartomány' terminus öröklési jogi kontextusban jellemzi egy államnak az uralkodódinasztiájához való viszonyát. Az, hogy e kifejezéshez az évszázadok során egyéb – jogtörténetileg többnyire irreleváns, jellemzően politikatörténeti indíttatású –, negatív konnotációk is társultak, nem szabad, hogy befolyásolja a jogi minősítést. A magyar Szent Korona országai 1723-tól fogva messzemenően a Habsburg-ház örökös tartományaivá váltak, azaz a dinasztia fi-, illetve nőági leszármazottjai – a koronázási szertartás kapcsolódó, szimbolikus mozzanatát, a jelen lévő néphez intézett kérdést⁹⁷ leszámítva – választás nélkül, saját (a magyar rendek által rájuk ruházott) jogukon léptek trónra. Le kell azonban leszögezni, hogy a tágabb értelemben vett örökös tartományokkal (a cseh korona országaival és a szűkebb értelemben vett, osztrák örökös tartományokkal) szemben a Habsburgok a Magyar Királyság történeti alkotmányát próbálkozásaik ellenére sem tudták messzemenően negligálni, kénytelen voltak teljesíteni III. Károly kötelezettségvállalását a karok és rendek szabadságainak, kiváltságainak, előjogainak megtartására vonatkozóan.⁹⁸ Ez az alkotmányos garancia tette lehetővé, hogy – bár a magyar rendek örök időkre alávetették magukat a dinasztia uralmának – a Magyar Királyság örökös királyságként sem veszítette el maradéktalanul önálló államiségét és annak attribútumait. S éppen e garanciális jelentőségű törvénycikk miatt nem lealacsonyító és kifogásolható a Szent Korona országait örökös királyságnak nevezni az 1687. évi, sőt még inkább 1723. évi törvénycikkek után, mivel e megnevezés csak azt juttatja kifejezésre, hogy ezen államkonglomerátumban⁹⁹ a Habsburg-ház trónöröklése örök időkre – legalábbis amíg a dinasztiának volt élő tagja, aki a trón betöltéséhez szükséges törvényi feltételeknek megfelelt – biztosítva volt. A konklúzió az, hogy a trónöröklés problémájának rendezését követően a 18. század elején a Habsburgok már nyugodtan tekinthettek örökségként a jogaruk alatt álló államhalmazra, s e hatalmi stabilitást szem előtt tartva hozzáláthattak átfogó belügyi – felzárkózást és a hatalom központosítását célzó – politikai programjukhoz.

6. A kutatás konklúziói

Zárásként térjünk vissza a schönbrunni kastély Nagy Galériájának mennyezetfreskójához. A dolgozat első fejezetében rögzített kérdésfelvetés lényegét tekintve változatlan: mit ábrázol az alkotás? A fentiek tükrében azonban indokoltnak tűnik akként pontosítani a kérdést: vajon

⁹⁷ BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 26.

⁹⁸ Ld. 1723. évi III. törvénycikk (ZÉTÉNYI: i. m. 273.), illetve MARCZALI (1902): i. m. 401.

⁹⁹ A Magyar Királyság a középkor végétől fogva maga is államkonglomerátumként, „rendi monarchiaként” létezett (PÁLFFY: i. m. 79., 316.). Ezt különben a jogalkotás szintjén kiválóan szemlélteti például a törvénycikkekben visszatérően szereplő „az ország s az ahhoz kapcsolt részek” fordulat.

nem értékelhető-e a freskó inkább a Pragmatica Sanctio allegóriájaként a „Habsburg Monarchia” helyett? Az osztrák (művészet)történészekkel ellentétben – a Pragmatica Sanctio alkotmányos normáira tekintettel – én Guglielmi művét egészen másként értelmezem. Abban, amit ők az osztrák egységállam, a „Habsburg Monarchia” képzőművészeti megnyilvánulásának tekintenek, a jogtörténet szemüvegén keresztül nem látok mást, mint egymás mellett, *egymástól elkülönülten* ábrázolt államok allegóriáját, a saját jelképeikkel, szimbólumaikkal, klenódiumaikkal körülvéve. E politikai, kulturális, gazdasági stb. szempontból rendkívül heterogén államok között kizárólag a freskó közepén trónoló uralkodói pár, a dinasztia közössége, a feléje irányuló hódolat teremt kapcsolatot, semmi más. Nem látunk az alkotáson közös, identitásképző attribútumokat, amelyek ezt az államhalmazt egységesen „allegorizálhatóvá” tennék – tegyük hozzá, nem véletlenül, mivel ilyenekkel nem is bírt. Az elsődleges kapcsolódási pontot kezdettől fogva a dinasztia azonossága, a perszonálunió képezte, függetlenül attól, hogy ez politikai alkukban vagy jogi normákban gyökerezett.

Mit adott a Pragmatica Sanctio a Habsburgoknak és államkonglomerátumuknak, s milyen szerepet tulajdoníthatunk neki a magyar alkotmánytörténetben? Dolgozatommal igyekeztem a Pragmatica Sanctio jelentőségét új megközelítésben, az államközösség stabilizálásában, jogi konstrukcióvá alakításban betöltött szerepe szempontjából értékelni. E tekintetben alapvető feladatként jelentkezett a témában eddig született szakirodalom rendszerezése, csoportosítása, amelyet az eddigi kutatások elmulasztottak. Művemben modern és 18. századi források igénybevételével analizáltam a Pragmatica Sanctio jogforrási jellegét, az ebből származó kutatási eredményeim hazai viszonylatban unikálisak. Ezzel összefüggésben – ugyancsak egyedi módon – sikerült arra a tényre is rámutatnom, hogy a Pragmatica Sanctio „becikkelyezésének” kronológiai folyamatát illetően hiányzik a konszenzus a történettudományból. Dolgozatom legfontosabb novumának a Pragmatica Sanctio pozitivistá és minimalista értelmezésének bevezetését tartom, amellyel reményeim szerint sikerült megvetnem a „Habsburg Monarchiát” érintő alkotmánytörténeti diskurzusok egy új irányvonalának alapjait, amelynek a fókuszában már nem az államhalmaz intézményrendszerének, hanem magának az államközösség létezésének, államszerkezetének – a „részes” államok közötti jogviszonyszerkezetnek – a vizsgálata áll.

Dolgozatom zárásaként szeretnék figyelmet szentelni annak a kérdésnek is, hogy vajon sikerült-e Károlynak elérnie azt, amire trónra lépése óta törekedett? Franz Herre osztrák történész szerint nem: „[Károly] 1711-ben vette át a napfényben fürdő Ausztriai-házat. Két évtizeddel később

árnyék borult e házra.”¹⁰⁰ Vajon tényleg ilyen kilátástalan volt az államhalmaz helyzete az 1740-es évek végén? Bár jelen mű témaválasztása okán elsősorban a Pragmatica Sanctio magyar alkotmánytörténeti jelentőségét igyekezett értékelni, mégis úgy vélem, hogy e jogforrás hatása nem értelmezhető kizárólag egy ilyen mikrokontextus keretein belül, hanem azt szükséges makrokontextusba – a Közép-Európa és a „Habsburg Monarchia” történetébe – ágyazottan szemlélni. Az államkonglomerátum története ugyanis egyben a Magyar Királyság története is, jóllehet ez fordítva kevésbé volna helytálló kijelentés. A 18. század történetét analizáló magyar történetírásban a Pragmatica Sanctio kapcsán a (nőági) trónöröklés ügye és annak előzményei kerültek előtérbe, holott az 1723. évi I.-II.(-III.) törvénycikkek alkotmánytörténeti súlya elsősorban nem ebben, hanem a feloszthatatlansági klauzula rendelkezéseiben ragadható meg – s tegyük hozzá, a kora-újkor és az újkor magyar történelem eseményeit szemlélve kétségtelen, hogy a törvénycikkeknek e szegmense jutott nagyobb jelentőséghez. A Pragmatica Sanctiót vizsgáló osztrák történetírásban tapasztalataim szerint a jogforrásnak jellemzően éppen ezt az oldalát domborítják ki, amely számos tanulsággal szolgálhat a hazai történettudomány számára. A Lajtán túli kontextusok vizsgálatára azért is szükség volt, mert a Pragmatica Sanctio magyar jogba épülése nem vezethető le a szervesen változó, hazai alkotmánytörténetből, hanem kizárólag az ország határain kívülről érkező – a magyar jogtörténet szempontjából szervesen – folyamatokból, tényezőkből.

A Pragmatica Sanctio megalkotását egyfelől egy aktuálpolitikai cél, a nőági trónöröklés elfogadtatása indukálta, hiszen a női örökösök trónutódlásának jogalapja addig hiányzott a Habsburgok uralma alatt álló államok jogrendszeréből, s amely, bár idő kérdése volt, de VI. (III.) Károly halálával bizonyosan aktuális problémává vált volna. Jogalap nélkül maga a hatalom legitimitása kérdőjeleződik meg, a dinasztia hatalmának megkérdőjeleződésével pedig az államközösség léte. Ugyanakkor a dinasztia immáron nem érte be a trónöröklés garantálásával, a „Monarchia” stabilitásának növelése érdekében azt is ki akarta eszközölni a tartományi rendeknél, hogy beleegyezésüket adják az államközösség fölötti egyszemélyes uralom – a tartományok együtt birtoklása – jogalapjának megteremtéséhez. Mindkét törekvést siker koronázta, azonban az érdekkiegyenlítés jegyében a rendek jogait is megerősítették. Fontos viszont megjegyezni, hogy a Pragmatica Sanctióval a „Habsburg Monarchia”, mint államkonglomerátum végeredményben nem lett sem több, sem kevesebb, mint korábban volt: rendi államok halmaza.¹⁰¹ Nem voltak közös intézményei, nem volt közös jogrendje, nem

¹⁰⁰ HERRE: i. m. 31.

¹⁰¹ SCHNEIDER: i. m. 36.

voltak közös szimbólumai. „Kívülről lenyűgöző ez az osztrák barokk birodalom, [...] belülről viszont kong az ürességtől. [...] Hiányzott belőle az egység és az egyéni karakter.”¹⁰² Egyedül a dinasztia, pontosabban a mindenkori uralkodó tartotta össze, ő testesítette meg egy személyben a monarchiák közötti *monarchikus uniót*. A Pragmatica Sanctio csupán a közös uralkodó személyét intézményesítette azáltal, hogy egységes, a dinasztia által meghatározott jogelvek által vezérelt jogalkotási program keretében az érintett államok rendi gyűlései kizárólag egyazon természetes személy öröklését tették – tehették – lehetővé saját államukban. Ezáltal egységes *jogi* alapra helyeződött a „részes” államok közötti, korábban *politikai* jellegű (a rendek politikai akaratától, királyválasztásától függő) perszonáluniós kötelék, amelyből azonban a Pragmatica Sanctiót becikkelyező országokra nézve nem a „Monarchia”, mint államközösség, hanem kizárólag az uralkodó iránti lojalitás kötelezettsége hárult.

Elsődlegesen ebben áll a Pragmatica Sanctio magyar alkotmánytörténeti jelentősége is. A bécsi udvarral való szakítás, egy újabb szabadságharc előtt a rendeknek (a politikai elitnek) azzal a morális dilemmával kellett szembenézniük, hogy azzal egyfelől önként vállalt lojalitási kötelezettségüket szegnék meg, egyúttal a nemzet becsülete, szavatartása, saját törvényei tiszteletben tartása iránti elkötelezettsége is megkérdőjeleződne. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Pragmatica Sanctióban nem egy egyoldalú (a „részes” államoktól származó), hanem egy kölcsönös alkotmányos kötelezettségvállalás testesül meg az uralkodó és a „Monarchia” tartományai között: az uralkodó köteles fenntartani az uralma alatt álló államok által elfogadott trónutódlási rendet, utóbbiak pedig kötelesek hűek maradni az uralkodó és a dinasztia iránt, így garantálva az államhalmaz fennmaradását – ennek kulcsa ugyanis a kooperációban, a vállalt kötelezettségek teljesítésében állott. Ennek első erőpróbája nem sokáig váratott magára, nem egészen 20 évvel a Pragmatica Sanctio elfogadását követően, 1741-ben az államközösség széthullásával fenyegető háborús helyzet ellenére a magyar rendek – szemben a csehekkel – eleget tettek vállalt alkotmányos kötelezettségüknek, és megmentették a dinasztia államkonglomerátumát. A Pragmatica Sanctio tehát a politikai nehézségek ellenére összességében jogi sikertörténetként vonult be a történelem panteonjába, s elérte célját: egyben tartotta VI. (III.) Károly örökségét, a „Habsburg Monarchiának” nevezett államhalmazt, s az abban részes államok közös alkotmányos origója maradt 1918-ig.

¹⁰² TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Scolar, Budapest, 2011. 17.

7. Felhasznált szakirodalmi források:

ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia's erste Regierungsjahre. Erste Band 1740-1741*. Gedruckt von Wilhelm Braumüller, Wien, 1863.

BIDERMANN, Hermann Ignaz: Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanktion. *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, 1875/2. 123-160, 217-253.

BIDERMANN, Hermann Ignaz: *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804, II. Abtheilung*. Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck, 1889.

BRAUNEDER, Wilhelm: *Geschichte der österreichischen Staaten. Ein Grundriß*. Karolinger Verlag, 2019.

CSEKEY István: A magyar practica sanctio írott eredetijéről. In: FEJÉRPATAKY László (szerk.): *Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916. 349-434.

DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1865.

ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotaringiai Ház családi törvénye*. MTA, Budapest, 1929.

ECKHART Ferenc: Csekey István: A magyar practica sanctio írott eredetijéről (ismertető). In: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Századok*. Athenaeum, Budapest, 1917. 176-178.

EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv (szerk.): *Magyarország története 1686–1790. I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: *A Pragmatika Sanctio és a házi törvények*. Franklin-Társulat, Budapest, 1903.

FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Athenaeum, Budapest, 1922.

GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat, Budapest, 1987.

HÄBERLIN, Franz Dominicus: *Abriß einer umständlichen Historie Der Pragmatischen Sanktion Von deren Errichtung bis auf den Todt Kayser Carls VI*. Gedruckt bey Paul Dieterich Schnornn, Helmstädt, 1746.

FRANZ HERRE: *Mária Terézia*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

HORVÁTH János: Adalékok a Sanctio Pragmatica értelmezéséhez a magyar közjog szempontjából. Első közlemény. *Husadik század*, 1900/1. 211-217.

HORVÁTH János: Adalékok a Sanctio Pragmatica értelmezéséhez a magyar közjog szempontjából. Második közlemény. *Husadik század*, 1900/1. 287-293.

HORVÁTH János: Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 16. kötet 4. füzet. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1898. 3-105.

HORVÁTH János: A pragmatica sanctióról. *Ügyvédek lapja*, 1897/4. 5-6.

HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet VI.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.

HÜBNER, Johann: *Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexikon*. Gedruckt bey Johann Friderich Gleditsch und Sohn, Leipzig, 1711.

IFJ. BARTA János: *A tizennyolcadik század története*. Pannonica, Budapest, 2000.

IFJ. BARTA János: *Mária Terézia*. Gondolat, Budapest, 1988.

IFJ. BARTA János: *Újjáépítés és modernizáció. Új remények a kétféjű sas árnyékában. 1699-1795*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2020.

KARSTENS, Simon: Von der Akzeptanz zur Proklamation. Die Einführung der Pragmatischen Sanktion in den Österreichischen Niederlanden 1720-1745. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 2013/1. 1-34.

KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711-1914*. Kronosz, Pécs, 2021.

KÉPES György: „300 éves a magyar Pragmatica Sanctio” *Jog.történet*, 2023. június 26. 2 p. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/8222/Kepes-Gyorgy-Pragmatica-Sanctio-300.pdf> (letöltés ideje: 2024. 10. 10.)

KÉPES György: „310 éves az osztrák Pragmatica Sanctio” *Jog.történet*, 2023. április 17. 2 p. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7626/Kepes-Gyorgy-pragmatica-sanctio-310.pdf> (letöltés ideje: 2024. 10. 10.)

KOVÁCS Zsolt: *XIV. Lajos és I. Lipót hatalmi versengése a Theatrum Europaeum tükrében. Udvari reprezentáció, diplomácia, háborúk*. L'Harmattan, Budapest, 2020.

KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Háttér lap- és könyvkiadó, Budapest, 1990.

KÖKÉNYESI Zsolt: Mária Terézia trónra lép. In: LACZÓ Ferenc – VADAS András – VARGA Bálint (szerk.): *Magyarország globális története – A kezdetektől 1868-ig*. Corvina, Budapest, 2023. 361-365.

LUSTKANDL, Wenzel: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*. Gedruckt von Wilhelm Braumüller, Wien, 1863.

MARCZALI Henrik: A Pragmatica Sanctio új megvilágításban. *Budapesti Szemle*, 1915/467. 190-200.

MARCZALI Henrik: *Mária Terézia és kora*. Laude Kiadó, Budapest.

MARCZALI Henrik: *Mária Terézia 1717-1780*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1891.

MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy képes világtörténet 9. Az ujkor III. rész: Az absolutismus kora*. Franklin-Társulat – Révai Testvérek, Budapest, 1902.

MARCZALI, Heinrich: *Ungarisches Verfassungsrecht*. Gedruckt bei J. C. B. Mohr, Tübingen, 1911.

MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század*. Gondolat, Budapest, 2021.

MEZEY Barna: A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány. *Századok*, 2023/3. 495-513.

PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022.

PÁLFFY Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2008.

PÁL Judit: *A Habsburg Monarchia története 1526-1848*. Líceum, Eger, 2022.

POÓR János: A Pragmatica Sanctio történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia a magyarok királynője (1740-1780)*. Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2018. 151-177.

SALAMON Ferencz: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1866.

SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950-1918*. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001.

SCHNEIDER, Karin: Zwischen „Monarchischer Union von Stände-staaten” und Gesamtstaat. Die Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. In: SCHENNACH, Martin P. (Hrsg.): *Rechtshistorische Aspekte des österreichischen Föderalismus*. Verlag Österreich, Wien, 2015.

SZALAY László: Adalékok az 1723: I. – 3. törvénycikkek keletkezéséhez. *Budapesti Szemle*, 1864/19. 267-278.

TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Scholar, Budapest, 2011.

THALLÓCZY Lajos: Az 1722/3. magyar országgyűlés törvényeinek közzétételéről. *Századok*, 1897/8. 673-687.

TÓTH Noémi Nóra: A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022/3. 62-71.

TÓTH Lőrincz: Bevezetés. III. Károly uralkodása. A pragmatica sanctio. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1657-1740. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici. Milleniumi emlékkiadás* 6. Franklin-Társulat, Budapest, 1900. 369-420.

TURBA, Gustav: *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI. 1556 bis 1732*. Gedruckt von Carl Fromme, Wien und Leipzig, 1903.

TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion: authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen*. Gedruckt im kaiserlich-königlichen Schulbücher-Verlage, Wien, 1913.

VACHA, Brigitte (szerk.): *A Habsburgok: egy európai dinasztia története*. Gulliver, Budapest, 1995.

ZÉTÉNYI Zsolt (szerk.): *A történeti alkotmány*. Magyarországért Kulturális Egyesület, Budapest, 2010.